

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΚΩΣΤΑ Β. ΦΙΛΙΠΠΟΥ

ΘΕΜΑ:

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2460/1
Ημερ. Εισ.: 14-01-2004
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ ΟΕ
2003
ΦΙΛ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΠΕΡΙΛΗΨΗ _____ Σελίδα 03

B. ΕΙΣΑΓΩΓΗ _____ Σελίδα 05

Γ. ΑΠΟ ΤΟ *Laissez faire* ΤΩΝ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗΝ «ΑΟΡΑΤΗ ΧΕΙΡΑ» ΤΟΥ ADAM SMITH _____ Σελίδα 09

α' *Laissez faire* και Adam Smith _____ Σελίδα 09

β' Adam Smith και Κρατική Παρέμβαση _____ Σελίδα 18

Δ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟ ΤΟΥ BENTHAM ΣΤΟΝ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟ ΤΟΥ MILL _____ Σελίδα 29

α' Jeremy Bentham και ωφελιμισμός _____ Σελίδα 29

β' John Stuart Mill και παρεμβατισμός _____ Σελίδα 33

E. ΕΠΙΛΟΓΟΣ _____ Σελίδα 38

ΣΤ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _____ Σελίδα 43

Α. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη του οικονομικού ρόλου του κράτους στην Κλασική Πολιτική Οικονομία αποτελεί ταυτόχρονα αφετηρία για μελέτη του ίδιου του οικονομικού συστήματος των ημερών μας. Σκοπός του παρόντος είναι να αναδειχθούν οι απόψεις των οικονομολόγων της εποχής οι οποίες σφράγισαν την ιστορία της οικονομικής σκέψης όντας ουσιαστικά η πρώτη σχολή σκέψης η οποία ανέλυσε συστηματικά τον ρόλο του κράτους και συνεπαγόμενα της αγοράς μέσα στην κοινωνία.

Αναπόφευκτα τα πρώτα βήματα της παρούσας μελέτης μας οδηγούν στον «πατέρα» -για πολλούς- της Οικονομικής σκέψης, τον Adam Smith ο οποίος επηρέασε όσο κανείς άλλος με τις απόψεις του την Οικονομική Επιστήμη. Η εξέταση της αγοράς ως κυρίαρχου μηχανισμού που καθορίζει τις τιμές, τους μισθούς, την απασχόληση και την οικονομική ζωή γενικότερα γίνεται αντικείμενο μελέτης με βάση κυρίως το έργο που τον καθιέρωσε, τον «Πλούτο των Εθνών» που εκδόθηκε το 1776.

Ο Smith θέτει τις βάσεις της φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης με την απουσία ιδιαίτερων μηχανισμών οι οποίοι να παίζουν ρυθμιστικό ρόλο στην οικονομία. Καταρχήν όχι αντίθετος με τις κρατικές παρεμβάσεις τις οριοθετεί και ορίζει παράλληλα το πεδίο κίνησης του κράτους εντός του οποίου δεν επηρεάζει δυσμενώς την κοινωνία.

Ο Jeremy Bentham, όχι μόνο εμπνεύστηκε από τον Smith αλλά ουσιαστικά συνέχισε το έργο του όσον αφορά στο ρόλο του κράτους. Θέτοντας ως υπέρτατο κοινωνικό στόχο την επίτευξη της «δυνατής ευτυχίας για το μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων» επεχείρησε να προσδιορίσει τους όρους ποσοτικής μέτρησης αυτής της ευτυχίας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου ο Bentham όρισε -για πρώτη φορά- ένα τεράστιο πεδίο κυβερνητικής δράσης η οποία ήταν η μόνη που μπορούσε να περιορίσει εξ' ονόματος του κοινωνικού συνόλου, τις εγωιστικές συμπεριφορές των ατόμων που επιδεινώνουν αντί να προάγουν τη συνολική ευτυχία.

Ο David Ricardo από την πλευρά του αποτελεί σίγουρα τον -ανάμεσα στους Κλασικούς- μεγαλύτερο αρνητή οποιασδήποτε κρατικής επέμβασης αφού τασσόταν υπέρ της απρόσκοπτης λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Και άλλοι όμως οικονομολόγοι της Κλασικής εποχής εξέφρασαν απόψεις πάνω στον οικονομικό ρόλο του κράτους αν και όχι στο βαθμό όσο οι προαναφερόμενοι. Ο John Stuart Mill, ήταν αναμφίβολα ο πιο ριζοσπάστης από τους Κλασικούς. Στη βάση της πολιτικής του προβληματικής υπήρχε το σχέδιο της μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και η ανησυχία για το μέλλον των εργαζόμενων τάξεων. Γι' αυτό και οι απόψεις του συγκλίνουν αρκετά σε αυτές των ουτοπικών σοσιαλιστών.

A. ABSTRACT

The study of state's economic role in the classic political economy constitutes simultaneously a starting point for the study of the economic system of our days. The aim of the present is to present the ideas that marked the history of economic thought being substantially the first school of thought that analyzed the role of the state and the market in society.

Inevitably the first steps of this study lead us to the «father» -for many- of the modern Economic thought, Adam Smith, who has influenced as long as no other with his opinions the Economic Science. The examination of market as sovereign mechanism that determines prices, wages, employment and the economic life in general becomes subject of study in the work that has established him «The Wealth of Nations», published in 1776.

Smith created the bases of liberal economic system suggesting the absence of particular mechanisms to regulate the economy. Not being in principle opposite to government interventions, he delimited and defined the field of action of the state inside which it does not influence unfavourably the society.

Jeremy Bentham not only was inspired by Smith but also substantially continued his work regarding the role of state. Placing as supreme social objective the “greater happiness for the greatest number” he tried to determine quantitatively that happiness. To achieve this Bentham defined - for the first time - a substantial field of governmental action, which was the only capable of limiting in the name of society, the selfish behaviour of individuals that worsen instead of promoting total happiness.

David Ricardo from his side represents surely –among the classics – the greatest opponent of governmental intervention since he was in favour of the free market. However there have been also other economists of classical era that expressed opinions regarding the economic role of state. John Stuart Mill was undoubtedly the most radical of the Classics. In the basis of his political thought one notes the reduction of social inequalities and his concern for the future of working class. His opinions converge more with those of utopian socialists.

B. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Πολιτική Οικονομία αρχίζει με την ανακάλυψη της σημασίας της αγοράς. Από την εποχή που οι Κλασικοί οικονομολόγοι διακήρυξαν ότι η αγορά είναι ένας αυτόνομος κοινωνικός θεσμός που ανταποκρίνεται στο πρότυπο της οικονομικής ελευθερίας και ταυτόχρονα είναι ένας αποτελεσματικός μηχανισμός για την κατανομή και αξιοποίηση των παραγωγικών πόρων, η οριοθέτηση των σχετικών ρόλων του κράτους και της αγοράς αποτελεί ένα από τα κεντρικά προβλήματα της Πολιτικής Οικονομίας.

Το κράτος προϋπήρχε της αγοράς και σαν θεσμός και σαν αντίληψη οικονομικής οργάνωσης, αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τη φιλοσοφική και πολιτική σκέψη που επικρατούσε μέχρι την εποχή του Διαφωτισμού. Ήταν η αυτονόητη εξουσία που είχε το δικαίωμα να καθορίζει τους κανόνες της οικονομικής ζωής, να ασκεί ένα οικονομικό *imperium* στο όνομα του κοινωνικού συνόλου το οποίο και υποτίθεται ότι εξέφραζε, υπερβαίνοντας τα ίδια τα άτομα που το αποτελούν. Η αγορά από την άλλη, αν και πάντοτε υπήρχε, λειτουργούσε στο περιθώριο ενός συστήματος επίκεντρο του οποίου ήταν η κρατική εξουσία και δε θα μπορούσε επομένως να αναχθεί σε κεντρικό σημείο αναφοράς του προβληματισμού για τα οικονομικά.

Την εικόνα του παντοδύναμου κράτους ανέτρεψε η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, δίδοντας έμφαση στο άτομο και στα φυσικά του δικαιώματα και συνεπώς και στις ελευθερίες που δικαιούνται. Παρόλο που το κράτος δεν έπαψε να θεωρείται ως δεδομένο ή ως αναγκαία προϋπόθεση για τη συνοχή της κοινωνίας σε μια έννομη τάξη, οι ατομικές ελευθερίες και τα ατομικά δικαιώματα βρέθηκαν να είναι πρωταρχικά στοιχεία έναντι του κράτους, το οποίο δεν μπορεί να αποτελεί πια προϊόν καταναγκασμού αλλά ελεύθερης επιλογής. Η εκλογίκευση του κράτους, η εκλογίκευση της εξουσίας, που χαρακτηρίζει την πολιτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού, δεν είναι τίποτα άλλο παρά η επιθυμία να οριοθετηθεί ο ρόλος του κράτους και συγκεκριμένα να θεμελιωθεί ηθικά και πρακτικά ο περιορισμός του κράτους σε συγκεκριμένα καθήκοντα, αναιρώντας την επικρατούσα άποψη ότι το *imperium* της εξουσίας είναι απόλυτο και απεριόριστο¹.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο οικονομικός ρόλος του κράτους έπρεπε να επαναπροσδιοριστεί. Θεωρείται ότι ο φιλελευθερισμός θέσπισε περιορισμούς στον οικονομικό ρόλο του κράτους. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η Κλασική σκέψη διατείνεται πως επιδιώκει όχι να περιορίσει αλλά να ορίσει τον οικονομικό ρόλο του κράτους. Παρά την έμφαση και την απόλυτη προτεραιότητα του «ατομικού» που χαρακτηρίζει την Κλασική Πολιτική Οικονομία, για πρώτη φορά ορίζεται ο οικονομικός ρόλος του κράτους με την έννοια ότι θεσπίζονται κάποια κριτήρια για την άσκηση του, σύμφωνα με τη λογική της ελεύθερης οικονομίας.

Η πρώτη φορά που η αγορά αναλύθηκε ως έννοια και σύστημα οργάνωσης είναι τα τέλη του 18^{ου} και οι αρχές του 19^{ου} αιώνα. Οι πρωταγωνιστές αυτής της προσπάθειας είναι κυρίως ο Adam Smith, ο David Ricardo, ο Jeremy Bentham και ο John Stuart Mill. Η αγορά αποτελεί γι' αυτούς το ελεύθερο πεδίο δράσης της ατομικής πρωτοβουλίας η οποία είναι ο κύριος μοχλός παραγωγής πλούτου στην κοινωνία.

Ο οικονομικός ρόλος του κράτους παύει να είναι απροσδιόριστος άρα και απεριόριστος και αποπειράται να γίνει προσδιορισμένος άρα και περιορισμένος σε

¹ CARNOV MARTIN : ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

πλαίσιο δράσης που δεν είναι αναγκαστικά στενό και μάλιστα στο έργο του Smith προτείνεται ένα ευρύτατο πεδίο άσκησης οικονομικού ρόλου του κράτους.

Το βασικό χαρακτηριστικό της νέας θεώρησης του οικονομικού ρόλου του κράτους δεν είναι η έκταση του αλλά η σκοπιμότητα του που ορίζεται σε συνδυασμό με την επιδίωξη της κοινωνικής ευημερίας και τις δυνατότητες του συστήματος της αγοράς. Τα όρια του φθάνουν στο σημείο εκείνο πέραν του οποίου η κρατική παρέμβαση αποδεικνύεται βλαπτική για την οικονομία. Αυτή είναι και η παραδοσιακή και πρακτική άποψη του φιλελευθερισμού, η οποία αποτελεί και το θεωρητικό υπόβαθρο της δημόσιας οικονομίας².

Η «δημόσια οικονομία» ως τμήμα πλέον της Πολιτικής Οικονομίας, επανατοποθετεί τον οικονομικό ρόλο του κράτους σε μια βάση διαχειριστική. Το κράτος αναλαμβάνει καθήκοντα στα πλαίσια μιας οικονομικής οργάνωσης που βασίζεται στη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, με στόχο την προώθηση της κοινωνικής ευημερίας. Το ερώτημα που τίθεται όσον αφορά το ρόλο του κράτους, έγκειται στο είδος και στην έκταση των δραστηριοτήτων που πρέπει να αναλαμβάνει, ώστε να υποβοηθά και να συμπληρώνει τη λειτουργία μιας ιδιωτικής οικονομίας.

Μέσα στο πνεύμα του φιλελευθερισμού, η οικονομία νοείται κατ' αρχήν ως μικτή, όπου ο δημόσιος τομέας συνυπάρχει με τον ιδιωτικό και όπου οι σχετικοί ρόλοι καθορίζονται «ωφελιμιστικά». Η αγορά, το φυσικό πεδίο δράσης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, λαμβάνεται αξιωματικά ως το σύστημα που εξασφαλίζει τη μέγιστη αποτελεσματικότητα και συνεπώς θεωρείται ότι έχει την κατ' αρχήν πρωτοκαθεδρία σε οποιαδήποτε επιλογή ανάμεσα σε εναλλακτικούς τρόπους χρήσης των παραγωγικών πόρων και κατανομής του προϊόντος.

Για τον φιλελευθερισμό οποιαδήποτε αντίληψη περί κρατικής δραστηριότητας που διαιρεί το κοινωνικό σώμα στην άρχουσα και στην καταπιεσμένη τάξη και που θεωρεί την πολιτική διαδικασία απλώς ως μέσο με το οποίο εγκαθιδρύεται και κατόπιν διατηρείται η ταξική κυριαρχία πρέπει να απορρίπτεται. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα από το εάν η άρχουσα τάξη αποτελείται από τους κατόχους των μέσων παραγωγής, όπως υποστηρίζει η μαρξιστική αντίληψη, από την κομματική αριστοκρατία ή από μια πλειοψηφία με όμοιες αντιλήψεις και πεποιθήσεις³.

Η κύρια λειτουργία του κράτους σύμφωνα τουλάχιστον με τον φιλελευθερισμό είναι η προστασία της ατομικής ελευθερίας και δράσης. Με την έννοια αυτή δεν έχει τόση σημασία ποιος κυβερνά τον τόπο, όσο η εγγύηση του δικαιώματος των πολιτών να απολύουν τους κυβερνώντες κάθε φορά που αυτοί αποδεικνύονται ακατάλληλοι. Στο πλαίσιο όμως ενός φιλελεύθερου κράτους τα κοινωνικά δικαιώματα -για παράδειγμα- συνδέονται αναπόσπαστα με τον κρατικό παρεμβατισμό. Αυτό συμβαίνει όταν η κρατική εξουσία επεμβαίνει διορθωτικά, προκειμένου να διαμορφώσει ή να αποκαταστήσει τις συνθήκες διαβίωσης των μελών του κοινωνικού συνόλου.

Υπάρχει μια πολύ διαδεδομένη άποψη που λέει ότι η Φιλελεύθερη Σχολή ήταν εξ ορισμού αντίθετη σε κάθε παρέμβαση του κράτους. Η αλήθεια είναι ότι αγνοούνται ή παρερμηνεύονται οι προτάσεις των Βρετανών Κλασικών οι οποίοι είχαν ως θεωρητική βάση την αρχή του ελεύθερου ανταγωνισμού η οποία όμως δεν εκφράζεται με μια απλή υπεράσπιση της πολιτικής του *laissez-faire*⁴. Έτσι εξηγούνται άλλωστε και οι ουσιώδεις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους σε επίπεδο πολιτικής. Από τη μια ο ηθικός φιλελευθερισμός των Adam Smith & Jeremy Bentham και από την άλλη ο αμιγής φιλελευθερισμός των David Ricardo & Nassau William Senior και

² ΡΟΣΕΤΟΣ ΦΑΚΙΟΛΑΣ : ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ – ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ - ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

³ DOUGLASS NORTH : ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

⁴ ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ : ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

τέλος ο προστατευτικός ρόλος που πρέπει να επιμερίζεται το κράτος για τον John Stuart Mill.

Στο σύνολο τους σχεδόν οι οικονομικοί λόγοι της κρατικής παρέμβασης είχαν και εξακολουθούν να έχουν και κοινωνικό περιεχόμενο. Το κράτος δεν μπορεί να είναι αδιάφορο όταν παραδείγματος χάριν μεγάλες κατηγορίες του πληθυσμού μένουν χωρίς εργασία, ούτε να επαφίεται πάντοτε στις δυνάμεις της αγοράς. Προκύπτει λοιπόν ότι πολλές φορές καλά μελετημένη κρατική παρέμβαση στην οικονομία, κοινωνική πρόνοια και φιλελευθερισμός δεν είναι έννοιες αντίθετες αλλά συμπληρωματικές. Η εξέλιξη ενός φιλελεύθερου κράτους σε κοινωνικό κράτος δεν είναι αποτέλεσμα ούτε φιλανθρωπίας ούτε σύγκρουσης του ιδιωτικού με το δημόσιο τομέα. Είναι μια φυσιολογική εξέλιξη των κοινωνιών η οποία λαμβάνεται υπόψη ανεξάρτητα από το οικονομικό πρόγραμμα που μπορεί να ακολουθείται.

Το συντονισμό των πρωτοβουλιών τον αναλαμβάνει η ίδια η αγορά με την περίφημη «Αόρατη Χείρα» του Adam Smith που δεν είναι άλλη από τις πολύ ορατές δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης που εκδηλώνονται καθημερινά στην αγορά. Την ισορροπία και τη σταθερότητα του συστήματος την εξασφαλίζει στο μικροοικονομικό επίπεδο ο μηχανισμός των τιμών και στο μακροοικονομικό επίπεδο ο νόμος του Say, αφού οι δυνάμεις της προσφοράς δημιουργούν την αναγκαία ζήτηση ώστε η τελική συνολική προσφορά να εξισώνεται με την τελική συνολική ζήτηση και να μην αφήνεται με αυτόν τον τρόπο παραγωγικό δυναμικό αναπασχόλητο.

Η προσέγγιση των απόψεων των μεγάλων Κλασικών πάνω στο κράτος και τον ρόλο τον οποίο πρέπει να παίζει αυτό στην αγορά είναι ο σκοπός αυτής της μελέτης και εργασίας. Βέβαια για όλα αυτά πρέπει να ληφθεί υπόψη η ιστορική προσέγγιση στο θέμα του ρόλου του κράτους στην Κλασική Πολιτική Οικονομία από τους διάφορους οικονομολόγους της εποχής.

Η συλλογική πράξη θεωρείται ως πράξη των ατόμων όταν τα τελευταία επιλέγουν να επιτύχουν σκοπούς συλλογικά και όχι ατομικά ενώ η κυβέρνηση θεωρείται ως τίποτε άλλο παρά ένα σύνολο διαδικασιών, ένας μηχανισμός που επιτρέπει τη διεξαγωγή αυτής της συλλογικής δράσης. Η προσέγγιση αυτή καθιστά το κράτος κάτι που κατασκευάζεται από τους ανθρώπους, «ένα τεχνητό οικοδόμημα» το οποίο υπόκειται σε μεταβολή και τελειοποίηση.

Ο ρόλος του κράτους σε μια οικονομία ορίζεται σε τρία κατ' αρχήν επίπεδα. Το πρώτο αφορά την παρέμβαση του κράτους που στοχεύει στη βελτίωση της λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς και στην εξασφάλιση της μέγιστης αποτελεσματικότητας. Πρόκειται για παρεμβάσεις κυρίως νομοθετικού και θεσμικού χαρακτήρα, με αντικείμενο την εξασφάλιση συνθηκών που να πλησιάζουν το ιδεώδες του «τέλειου» ανταγωνισμού, και που αφορούν περιπτώσεις εποπτείας, ελέγχου και περιορισμού καταστάσεων μονοπωλιακού χαρακτήρα, καθώς και περιπτώσεις «συλλογικών» αγαθών όπου απαιτείται η άμεση παρέμβαση στον τομέα της παραγωγής και η ανάληψη πρωτοβουλιών ακόμη και επιχειρηματικού χαρακτήρα. Τα όρια του ρόλου του κράτους στην οικονομία ορίζονται από το βαθμό στον οποίο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς λειτουργεί αποτελεσματικά και σύμφωνα πάντοτε με τις εκφραζόμενες πολιτικές επιλογές των ατόμων που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο.

Το δεύτερο επίπεδο αφορά την παρέμβαση του κράτους που στοχεύει στη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Ο μηχανισμός των εσόδων και των δαπανών του κράτους χρησιμοποιείται έτσι ώστε μέσω αυτών να επιτυγχάνεται μια αναδιανομή των εισοδημάτων. Ενώ τέλος το τρίτο επίπεδο παρέμβασης του κράτους αναφέρεται στη σταθεροποίηση της οικονομίας δηλαδή στη σκόπιμη

χρησιμοποίηση του σκέλους των εσόδων και του σκέλους των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού ώστε να αμβλύνονται οι ανεπιθύμητες εξάρσεις και υφέσεις στην οικονομική δραστηριότητα.

Συνεπώς για το δεύτερο επίπεδο ο οικονομικός ρόλος του κράτους αποσκοπεί στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας του συστήματος επειδή και όταν οι αγορές δε λειτουργούν τέλεια στην απονομή μιας επιθυμητής οικονομικής δικαιοσύνης επειδή και όταν το σύστημα καταλήγει σε ανεπιθύμητα έντονη ανισοκατανομή και φτώχεια και τέλος στη σταθεροποίηση της οικονομίας επειδή και όταν το σύστημα υποφέρει από κρίσεις.

Γ. ΑΠΟ ΤΟ *Laissez faire* ΤΩΝ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗΝ «ΑΟΡΑΤΗ ΧΕΙΡΑ» ΤΟΥ ADAM SMITH

α' Laissez faire και Adam Smith

Ο Adam Smith γεννήθηκε στις 5 Ιουνίου 1723 σε μια μικρή πόλη της Σκωτίας, το Κιρκάλντυ και πέθανε στις 17 Ιουλίου 1790 στο Εδιμβούργο. Μετά τη φοίτηση του σε κλασικό σχολείο εγγράφεται το 1723 στο πανεπιστήμιο της Γλασκόβης. Διδάχτηκε ηθική και φιλοσοφία από τον γνωστό διανοούμενο της εποχής Χάτσεσον ο οποίος και τον επηρέασε βαθύτατα. Το 1740 παίρνει υποτροφία για το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης όπου και παραμένει μέχρι το 1746 σπουδάζοντας ξένες γλώσσες και φιλολογία καθώς και φιλοσοφία. Το 1751 αναλαμβάνει ως καθηγητής της Λογικής στο πανεπιστήμιο της Γλασκόβης και την επόμενη χρονιά παίρνει την έδρα της ηθικής φιλοσοφίας που κατείχε ο παλιός του δάσκαλος, Χάτσεσον. Δίδαξε μέχρι το 1746, δημοσιεύοντας το 1759 το πρώτο του πόνημα με τίτλο «Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων» που τον έκανε ευρέως γνωστό.

Είναι γεγονός ότι ο Smith ήδη από το βιβλίο του «Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων» (1759) εξέφρασε απόψεις σχετικά με τη σπουδαιότητα του κινήτρου του προσωπικού συμφέροντος για την οικονομική πρόοδο. Κατ' αυτόν, το σύνολο των ατομικών συμφερόντων, σε τελευταία ανάλυση, σημαίνει ωφέλεια για την οικονομία, η οποία δημιουργεί τους όρους και τις συνθήκες αναπτύξεώς της⁵.

Για να εκδηλωθεί το συμφέρον και να επιτευχθούν ωφελήματα απαραίτητη καθίσταται, -σύμφωνα με τον Smith - η ύπαρξη ελεύθερου εμπορίου. Διότι μόνον υπό ελεύθερο εμπόριο, εσωτερικό και εξωτερικό, θα ήταν εφικτή η επέκταση των οικονομικών συναλλαγών και η προαγωγή των οικονομικών δυνάμεων. Προς τον σκοπό αυτό ο Smith δεν απέκλειε τελείως το κράτος. Πράγματι, από τον Smith αναγνωριζόταν η ανάγκη της δραστηριότητας της κυβερνήσεως, της δημοσίας εκπαιδεύσεως, υγείας, δημοσίων έργων, ρυθμίσεως νομισματικού συστήματος και της χρηματικής κυκλοφορίας, όπως επίσης και η ανάγκη φόρων εισαγωγής και εξαγωγής χάριν των εσόδων του κράτους και της οικονομικής προόδου.

Όταν τα άτομα δεν είναι από τη φύση τους εγωιστικά, τείνουν αυθόρμητα να επικοινωνούν και να συναναστρέφονται μεταξύ τους και δεν χρειάζεται εξωτερική παρέμβαση για να δώσει νόημα στην κοινωνική ζωή. Ούτε ο Θεός ούτε το κράτος είναι απαραίτητα. Ο Smith ήταν ο πρώτος που υποστήριζε σθεναρά το ελεύθερο διεθνές εμπόριο. Και οι φυσιοκράτες ήταν, φυσικά, υπέρ του ελεύθερου εμπορίου. Η εχθρότητά τους, όμως, για τα περιοριστικά μέτρα ήταν μια όψη του προγράμματός τους για την αγροτική μεταρρύθμιση, και δεν έκαναν γι αυτό καμιά προσπάθεια να δείξουν ποια είναι τα θετικά πλεονεκτήματα του διεθνούς εμπορίου. Ο Smith, ωστόσο επιχείρησε να αποδείξει ότι η προστασία όχι μόνο είναι άχρηστη, αλλά μπορεί πραγματικά, να επηρεάσει αρνητικά την οικονομία, επειδή θα τείνει να προκαλέσει μια διαφορετική κατανομή κεφαλαίων από εκείνη που θα επικρατούσε σε συνθήκες ελεύθερου εμπορίου. «Κανένας κανονισμός του εμπορίου δεν μπορεί να αυξήσει την παραγωγή της βιομηχανίας, σε οποιαδήποτε κοινωνία, πέρα από εκεί που της επιτρέπει το κεφάλαιό της. Το μόνο που μπορεί να καταφέρει είναι να εκτρέψει μέρος του κεφαλαίου αυτού προς μια κατεύθυνση στην οποία δεν θα στρεφόταν διαφορετικά· και δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι η τεχνητή αυτή κατεύθυνση του

⁵ I.H. RIMA : ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ Σελ.132

κεφαλαίου θα αποδειχθεί περισσότερο ωφέλιμη για την κοινωνία από εκείνη που θα επικρατούσε αυθόρμητα». Γενικά, σε δύο μόνο περιπτώσεις είναι επιθυμητό να τίθεται κάποιος φραγμός στα ξένα βιομηχανικά προϊόντα, για την ενθάρρυνση της ντόπιας βιομηχανίας. Η πρώτη περίπτωση είναι όταν η ύπαρξη μιας βιομηχανίας κρίνεται αναγκαία για την άμυνα της χώρας και η δεύτερη όταν η επιβαλλόμενη επιβάρυνση σ' ένα ξένο εμπόρευμα απλώς εξισώνει το φόρο που έχει επιβληθεί στο εγχώριο εμπόρευμα. Η τελευταία πολιτική θα άφηνε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην ξένη και ντόπια βιομηχανία, μετά τη φορολογία, στην ίδια κατά το δυνατό θέση όπως και πριν.

Ο Smith πίστευε ότι η φυσική τάση της οικονομικής ανάπτυξης είναι ανοδική και ότι έχει περισσότερες πιθανότητες να υλοποιηθεί μέσα στο πλαίσιο ενός αυτονόητου και απλού συστήματος ελευθερίας. Μεταφρασμένο στη σύγχρονη ορολογία της οικονομικής, είναι ένα σύστημα που ενσωματώνει τα χαρακτηριστικά του πλήρους ανταγωνισμού.

Έτσι, πρωταρχικής σημασίας ήταν, για τον Smith η διατήρηση του συστήματος της φυσικής ελευθερίας, που θα διευκόλυνε τη συσσώρευση κεφαλαίου και θα το κατεύθυνε σ' εκείνους τους τομείς οι οποίοι, σύμφωνα με τη θεωρία του για τις διαφορετικές τοποθετήσεις του κεφαλαίου, είναι οι πιο επιθυμητοί από άποψη μεγιστοποίησης της ευημερίας. Παρά την έμφαση που έδωσε στο ότι είναι επιθυμητή η οικονομική ελευθερία, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το ενδιαφέρον του Smith για τον προσδιορισμό των θεμιτών περιοχών του κρατικού παρεμβατισμού. Ο Smith δεν ευνοούσε, παραδείγματος χάρη, την κατάργηση όλων αδιακρίτως των προστατευτικών δασμών, γιατί αυτό θα προκαλούσε στρεβλή κατανομή των παραγωγικών πόρων και ανεργία στην εγχώρια οικονομία. «Η δημόσια γαλήνη» απαιτούσε, όπως πίστευε, κάποιο έλεγχο στο εμπόριο σιτηρών, και θεωρούσε δίκαιους τους δασμούς όταν είχαν χαρακτήρα αντιποίνων εναντίον εκείνων των χωρών που επέβαλαν περιορισμούς στα προϊόντα της Αγγλίας.

Στο βιβλίο αυτό έθετε το ερώτημα πως είναι δυνατόν οι άνθρωποι, εγωιστές κατά κανόνα, να μπορούν να έχουν ηθικό κριτήριο τη στιγμή που προτάσσουν πάντα το συμφέρον τους. Ταυτόχρονα ο Smith ενδιαφερόταν όλο και πιο πολύ για την Πολιτική Οικονομία. Στη διετή παραμονή του στη Γαλλία (1765-66) γνώρισε αρκετούς διαφωτιστές όπως και τον γιατρό Quesnay που ασχολούνταν με τα οικονομικά. Επηρεασμένος από τις απόψεις του Quesnay επέστρεψε στη γενέτειρά του όπου άρχισε να επεξεργάζεται το έργο του «Μελέτη για την φύση και τις αιτίες του πλούτου των Εθνών» που αποδείχτηκε βιβλίο - θεμέλιο για την Οικονομική Επιστήμη. Η πρώτη έκδοση έγινε το 1776 και η δεύτερη το 1778. Και οι δύο προκάλεσαν αίσθηση στο ευρύ κοινό και αφορμές για πολλές συζητήσεις.

Ο Francois Quesnay, ο Bernard de Mandeville, ο Hutcheson, ο D' Alembert ασκούν την επιρροή των επί του Smith. Αυτός όμως βρίσκεται περισσότερο υπό την επίδραση του David Hume. Το οικονομικό σύστημα του Smith, όπως και αυτό των Φυσιοκρατών, συνδεόταν στενά με τη θεωρία του φυσικού δικαίου. Στην Αγγλία του 18ου αιώνα, όπως και στη Γαλλία της ίδιας περιόδου, η αστική τάξη δεν είχε κατορθώσει να χειραφετήσει πλήρως την καπιταλιστική οικονομία από τα δεσμά της απαρχαιωμένης νομοθεσίας. Είναι, επομένως, κατανοητό ότι επεδίωξε να επισημοποιήσει τα ταξικά της αιτήματα (που συνέπιπταν εκείνη την περίοδο με τα συμφέροντα της συνολικής εθνικής οικονομικής ανάπτυξης) με το κύρος ενός αιώνιου, ορθολογικού, «φυσικού» δικαίου. Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι οι απόψεις του Smith για το φυσικό δίκαιο αποκλίνουν σημαντικά από αυτές του Quesnay. Η ιδέα του φυσικού δικαίου κατείχε μια κεντρική θέση στο σύστημα του Quesnay. Κατά την άποψή του, κάθε θετική νομοθεσία που ερχόταν σε αντίθεση με το φυσικό

δίκαιο θα έφερνε καταστροφές στη χώρα και ξεπεσμό της οικονομίας. Η οικονομική πρόοδος ή υποχώρηση εξαρτάται από το κατά πόσο ακολουθούνται ή παραβιάζονται οι επιταγές του φυσικού δικαίου.

Ο Smith απέδωσε στη νομοθεσία μια περισσότερο μετριοπαθή επίδραση στην οικονομική ζωή. «Ο κ. Quesnay, γράφει, φαίνεται ότι έχει φανταστεί ότι (το πολιτικό σώμα) θα ευδοκιμεί και θα ευημερεί μόνο κάτω από ένα ορισμένο καθεστώς, το ακριβές καθεστώς της τέλει ελευθερίας και της τέλει δικαιοσύνης. Δεν φαίνεται να θεωρεί ότι στο πολιτικό σώμα η φυσική προσπάθεια που καταβάλλει ο κάθε άνθρωπος για τη βελτίωση της θέσης του είναι μια αρχή διατήρησης, ικανή να αποτρέπει και να διορθώνει, από πολλές απόψεις, τα άσχημα αποτελέσματα μιας πολιτικής οικονομίας, σε κάποιο βαθμό καταπιεστικής. Μια τέτοια πολιτική οικονομία, δεν είναι πάντα σε θέση να σταματήσει συνολικά τη φυσική πρόοδο μιας χώρας προς τον πλούτο και την ευημερία και φυσικά να προκαλέσει την υποχώρησή της» και «Η οικονομική πρόοδος ανοίγει δρόμο για τον εαυτό της, όποια και να είναι η ανασχετική επίδραση μιας κακής νομοθεσίας που παραβιάζει τις αρχές του φυσικού δικαίου στο σύνολό τους»⁶.

Καταρχήν, όπως έχει παρατηρηθεί, οι κριτικές παρατηρήσεις και συστάσεις του Smith συνοψίζονται σε ένα εντυπωσιακό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων με στόχο την εφαρμογή του “προφανούς και απλού” Συστήματος της Φυσικής Ελευθερίας. Θεωρεί μάλιστα, ως πιο σημαντική την κατεύθυνση της αλλαγής παρά την πλήρη επιτυχία της. Αυτός ο ρεαλισμός τον διακρίνει από τον Quesnay ο οποίος υποστήριζε την εγκαθίδρυση ενός συστήματος τέλει ελευθερίας και τέλει δικαιοσύνης, δίχως το οποίο είναι αδύνατη η πρόοδος και η οικονομική ευημερία. Ο A. Smith αντιτείνει ότι, αν ίσχυε κάτι τέτοιο, καμία οικονομία δεν θα ευημερούσε ποτέ αφού πουθενά δεν είναι δυνατή η πλήρης εξασφάλιση ανάλογων αρχών. Το ζητούμενο επομένως είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προσέγγιση προς το Φυσικό, αλλά πάντα ανέφικτο στην ιδανική του πληρότητα, Σύστημα.

Το κεντρικό ερώτημα του Smith που έμεινε γνωστό στην ιστοριογραφία με τη γερμανική έκφραση ως “Das Adam Smith Problem” ήταν πως είναι δυνατό να συνδυάζεται η επίτευξη του ατομικού συμφέροντος με το αίσθημα του καθήκοντος που εξηγεί την κοινωνική τάξη. Για το λόγο αυτό η ανάλυση της οικονομικής συμπεριφοράς έχει για τον Smith ως απαραίτητο συμπλήρωμα το σαφή προσδιορισμό των ηθικών περιορισμών που οδηγούν τα άτομα σε λύσεις επωφελείς για το κοινωνικό σύνολο⁷. Κάθε άλλη ανάγνωση αγνοεί το γεγονός ότι η «Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων» και «Ο πλούτος των Εθνών» αποτελούν τμήματα ενός συνολικού και αδιάσπαστου έργου του Smith. Έτσι μόνον μπορεί κανείς να κατανοήσει το νόημα της αόρατης χειρός επειδή οι άνθρωποι έχουν από πριν ενσωματώσει στα σχέδια τους αυτό που είναι επωφελές για τους άλλους, όταν συναλλάσσονται, και παρόλο που καθοδηγούνται από εγωιστικά κίνητρα, οδηγούνται άθελα τους σε μία κατάσταση φυσικής ισορροπίας. Το κίνητρο της «συμπάθειας» όχι μόνο εγγυάται τη συνοχή του κοινωνικού ιστού, αλλά και τη φυσική αρμονία μεταξύ ατόμων που δρουν το καθένα με βάση το ατομικό του συμφέρον. Θα λέγαμε απλουστεύοντας ότι εάν ένας αμιγής γενικευμένος εγωισμός οδηγεί σε μία κατάσταση ζούγκλας, ένας γενικευμένος αλτρουισμός θα οδηγούσε ανάλογα σε ένα κοινωνικό χάος.

Οι ιδέες του Smith για την κοινωνία και την οικονομία έμελλαν να επηρεάσουν και να επηρεάζουν ολόκληρη την ανθρωπότητα. Ο ίδιος συνέγραψε επίσης πλήθος μελετών για την Αστρονομία, τη Φυσική και το Δίκαιο. Έθεσε

⁶ ISAAC ILYCH RUBIN : ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.215

⁷ ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ : ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

ερωτήματα σχετικά με την ανθρώπινη φύση και προσπάθησε να εξηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά. *«Πως οι άνθρωποι που είναι εγωιστές και συμφεροντολόγοι μπορούν τελικά να έχουν συλλογική ζωή; Πως σε κοινωνίες όπου ο καθένας βλέπει το προσωπικό του συμφέρον μπορεί να υπάρχει σύγκλιση συμπεριφορών κι όχι αποσύνθεση;»*

Ακολουθεί η κλασική απάντηση του Smith: *«Κάθε άτομο επιδιώκει να αξιοποιεί το κεφάλαιό του κατά τρόπο που το προϊόν του να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή αξία. Εν γένει δεν επιδιώκει να προωθήσει το κοινό συμφέρον, ούτε καν γνωρίζει πόσο το προωθεί. Επιδιώκει μόνο τη δική του ασφάλεια, το δικό του κέρδος. Και κινείται από ένα Αόρατο χέρι, στο να επιδιώκει ένα στόχο που δεν αποτελούσε μέρος των επιδιώξεών του. Επιδιώκοντας το δικό του συμφέρον, το άτομο συχνά προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά απ' όσο συμβαίνει όταν ευθέως επιδιώκει να το προωθήσει»*⁸.

Η «αόρατη χείρα» λοιπόν δεν είναι κάποιος υπερφυσικός παρεμβατικός μηχανισμός ο οποίος επεμβαίνει κάθε φορά που παρουσιάζεται μια δυσλειτουργία για να επαναφέρει το κοινωνικοοικονομικό σύστημα σε αρμονία. Είναι η ίδια η φύση του ανθρώπου όπως αποκαλύπτεται με τις καθημερινές πράξεις και δραστηριότητες που εκδηλώνει το άτομο στην κοινωνία και στην αγορά. Για τον Adam Smith ο άνθρωπος χρειάζεται πάντα τη βοήθεια των συνανθρώπων του και μάταια θα την περίμενε από την καλοσύνη τους και μόνο. Θα επιτύγχανε πολύ πιο γρήγορα τους σκοπούς του αν κατηύθυνε το δικό τους συμφέρον ευνοϊκά για τον εαυτό του κι αν μπορούσε να τους αποδείξει ότι επιδιώκουν και το δικό τους συμφέρον αν κάνουν γι' αυτόν, αυτό που τους ζητάει.

Όποιος προτείνει σε έναν άλλο μια οποιαδήποτε δουλειά, ενεργεί με το ίδιο πνεύμα. *«Δώσε μου ό,τι μου χρειάζεται και θα έχεις αυτό που εσύ χρειαζέσαι»*. Ο Smith εξηγεί ότι αυτό είναι το πνεύμα κάθε τέτοιας προσφοράς και με τέτοιο τρόπο παίρνουμε ο ένας από τον άλλο πολύ μεγαλύτερο μέρος απ' όλες τις υπηρεσίες από τις οποίες έχουμε μεταξύ μας ανάγκη. Και χαρακτηριστικά τονίζει: *«Δεν περιμένουμε το γεύμα μας από την καλοσύνη του κρεοπώλη ή του αρτοποιού αλλά από το συμφέρον στο οποίο αποβλέπουν. Δεν απευθυνόμαστε προς την αγάπη τους για την ανθρωπότητα αλλά προς το δικό τους συμφέρον και δεν μιλάμε ποτέ σε αυτούς για τις ανάγκες μας αλλά για τα οφέλη που έχουν αυτοί από κείνες. Κανείς εκτός από ένα ζητιάνο δε θα μπορούσε κατά πρώτο λόγο να εξαρτάται από την καλοσύνη των συμπολιτών του»*⁹.

Ο Σκωτσέζος φιλόσοφος είχε επισημάνει το ρυθμιστικό ρόλο του ανταγωνισμού και πίστευε ότι τα αλληλοσυγκρουόμενα ατομικά συμφέροντα σε μια κοινωνία έρχονται σε μια κατάσταση ισορροπίας εξαιτίας του ανταγωνισμού. Οι διασυνδέσεις που δημιουργούνται μεταξύ εγωιστικών κινήτρων των ανθρώπων τελικά καταλήγουν στο απρόσμενο αποτέλεσμα της κοινωνικής αρμονίας. Έτσι φτάνουμε στην κοινωνία της αυτορύθμισης μέσα σ' ένα καθεστώς απόλυτης φυσικής ελευθερίας. Προβλήματα φυσικά θα υπάρχουν στις συναλλαγές ανάμεσα στους ανθρώπους αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι τα άτομα δεν εκχωρούν την ατομική τους ελευθερία σε οποιαδήποτε πολιτική ή γραφειοκρατική εξουσία. Άλλωστε καμιά κυβέρνηση δεν «διέταξε» να υπάρξει η ελεύθερη αγορά και η ελευθερία των συναλλαγών. Η αυτορρυθμιζόμενη κοινωνία και η ελεύθερη αγορά απειλούνται μόνο από την επέμβαση της εξουσίας, του κράτους που νοθεύει τον ανταγωνισμό και ανατρέπει τις ατομικές προτιμήσεις του καθενός. Εξηγεί έτσι, πως οι εγωιστικές

⁸ ΛΑΖΑΡΟΣ ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ : ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ

⁹ ROBERT L.HEILBRONER : ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Σελ.76

τάσεις του ανθρώπου χρησιμοποιούνται κατά τέτοιο τρόπο - και άθελά του - που ωφελούν το κοινωνικό σύνολο. Η φιλοσοφία του Σκωτσέζου διανοητή σχετικά με την ανθρώπινη φύση, διακρίνει έξι βασικά της κίνητρα: *«Αγάπη προς τον εαυτό μας, συμπάθεια προς τον άλλο, επιθυμία ελευθερίας, αίσθημα ιδιοκτησίας, συνήθεια εργασίας, τάση προς το εμπόριο»*. Με δεδομένα λοιπόν αυτά τα κίνητρα συμπεριφοράς από τη φύση, ο άνθρωπος είναι ο καλύτερος κριτής των συμφερόντων του και θα πρέπει να είναι ελεύθερος να τα ικανοποιήσει. Τα κίνητρα δε των ανθρώπων αντισταθμίζονται κατά τέτοιο τρόπο που να προάγεται το γενικό καλό. Ο ανταγωνισμός δηλαδή αποκτά ένα ρυθμιστικό ρόλο εξισορροπώντας τα ατομικά συμφέροντα. Ως εκ τούτου για τον Smith ο ρόλος των πολιτικών και του κράτους περνάει σε δεύτερη μοίρα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε λαμβάνεται καθόλου υπόψη.

Αντιθέτως, έχουν σημαντικές υποχρεώσεις. Ο ρόλος που επιφυλάσσει ο Smith, είναι ουσιαστικά: α) *Να προστατεύουν τους πολίτες, τον έναν από τον άλλον.* β) *Να προστατεύουν τη χώρα από εξωτερικές επιθέσεις.* γ) *Να κατασκευάζουν ορισμένα δημόσια έργα που κανένας ιδιώτης δεν έχει ούτε μπορεί ποτέ να έχει συμφέρον να κατασκευάσει και να συντηρήσει.*¹⁰ Ο Smith κάνει διάκριση έτσι, μεταξύ των «προστατευτικών» (άμυνα και δικαιοσύνη) και των «παραγωγικών» (δημόσια έργα) καθηκόντων του κράτους. Τα έργα που γεννούν τοπικές ωφέλειες πρέπει να χρηματοδοτούνται από τοπικά τέλη ενώ όσοι αρνούνται να πληρώσουν θα πρέπει να αποκλείονται από την άντληση των σχετικών ωφελειών. Κάθε παρεχόμενη δημόσια υπηρεσία στο πλαίσιο των «παραγωγικών» καθηκόντων του κράτους πρέπει να κοστολογείται και το τίμημά της να καταβάλλεται στο ακέραιο από τους χρήστες. Το κράτος δεν παράγει πλούτο αλλά πρέπει να διευκολύνει ή τουλάχιστον να μην παρεμποδίζει τους ιδιώτες να πλουτίζουν.

Στο βιβλίο του «Πλούτος των Εθνών» καταδικάζει όλες τις κρατικές παρεμβάσεις που περιορίζουν την ανθρώπινη ελευθερία και παράλληλα επιχειρηματολογεί υπέρ της ανάγκης να αναλάβει το κράτος μια σειρά από κοινωνικές πρωτοβουλίες (από την ασφάλεια των εργαζομένων στα εργοστάσια μέχρι την υποστήριξη προγραμμάτων για τους αποδεδειγμένα φτωχούς). Οι δραστηριότητες του σημερινού κράτους λειτουργούν σε όφελος μιας προνομιακής γραφειοκρατίας που ολοένα και αυξάνεται και όχι υπέρ εκείνων που πραγματικά έχουν ανάγκη από βοήθεια. Ο Smith επίσης ασκεί έντονη κριτική στις συντεχνίες και τους νόμους που προστατεύουν τα λεγόμενα «κλειστά» επαγγέλματα. «Το να εμποδίζεται η ελεύθερη είσοδος των ατόμων σ' ένα επάγγελμα από το νόμο, έρχεται σ' αντίθεση με την πιο ιερή ιδιοκτησία του ατόμου δηλαδή την ιδιοκτησία της εργασίας του».

Ο Σκωτσέζος φιλόσοφος απεχθάνεται όχι μόνο τα κρατικά μονοπώλια, όπως θα περίμενε κανείς αλλά και τα ιδιωτικά. Αποδοκιμάζει τους επιχειρηματίες και τους πλούσιους κεφαλαιούχους που επιδιώκουν τη δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων και προσπαθούν να νοθεύσουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Πολλοί απ' αυτούς επιζητούν την κρατική προστασία γιατί είναι ανίκανοι οι ίδιοι να επιβιώσουν σε καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού. Καλούνται έτσι οι φορολογούμενοι πολίτες να βάλουν βαθιά το χέρι στην τσέπη τους και να επιδοτήσουν προβληματικές επιχειρήσεις προς χάρη μιας ψευδεπίγραφης κοινωνικής πολιτικής. Κατά μία άποψη ο φιλελευθερισμός δεν είναι απολογητής των καπιταλιστών αλλά αντίπαλός τους αφού απεχθάνεται το μονοπώλια που δημιουργούνται στην αγορά. Κι αν προσθέσουμε τις συντεχνίες και τους πάσης

¹⁰ Α. SMITH : ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ Σελ.215

φύσεως γραφειοκράτες έχουμε ουσιαστικά μια συμμαχία γραφειοκρατών και καπιταλιστών εναντίον του φιλελευθερισμού με στόχο τη διαφύλαξη των προνομίων τους σε βάρος των πολιτών που είναι φορολογούμενοι και καταναλωτές ταυτόχρονα.

Για τον Smith, η οικονομική ζωή αποτελεί ένα συνδυασμό οικονομικών δυνάμεων, η φύση των οποίων δεν μεταβάλλεται, και ιστορικών συνθηκών. Οι δεύτερες επιταχύνουν ή επιβραδύνουν την κίνηση των πρώτων, χωρίς να αλλάζουν τη φύση τους. Παρ' ότι δεν λείπει από τον Smith το ενδιαφέρον για τις αλλαγές των ιστορικών συνθηκών, θεωρεί ως κύριο καθήκον του οικονομολόγου τη μελέτη της δράσης των οικονομικών δυνάμεων που είναι εκ φύσεως αναλλοίωτες. Από τι όμως αποτελούνται αυτές οι οικονομικές δυνάμεις ;

Κατά τον ίδιο οι «φυσικές προσπάθειες» του κάθε ατόμου αποτελούν ένα αδιάκοπο κίνητρο για οικονομική πρόοδο. Η σταθερότητα και το αναλλοίωτο της δράσης τους προκύπτει από τη σταθερότητα της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος που λόγω της εγωιστικής του φύσης πασχίζει συνεχώς να βελτιώσει τη θέση του, ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για ό,τι αφορά τον ίδιο απ' ό,τι για όσα αφορούν τους άλλους. Στο σύνθετο και μεταβαλλόμενο πλέγμα των οικονομικών φαινομένων συναντάται μια σταθερή δύναμη: η ομοιόμορφη, σταθερή και αδιάκοπη προσπάθεια κάθε ανθρώπου να βελτιώσει τη θέση του, αρχή από την οποία προκύπτουν τελικά ο δημόσιος και εθνικός, όπως επίσης και ο ιδιωτικός πλούτος.

Συνεπώς προς τις αρχικές ατομικιστικές του αρχές, ο Smith κινείται από το άτομο προς την κοινωνία. Η κοινωνία απαρτίζεται από ξεχωριστά, ανεξάρτητα άτομα. Το κοινωνικό φαινόμενο είναι το αποτέλεσμα της αμοιβαίας αλληλεπίδρασης αυτών των διαφορετικών ατόμων. Η κοινωνική ενότητα διαμορφώνεται από τα προσωπικά συμφέροντα αυτών των ατόμων. Σε ό,τι αφορά τις οικονομικές του επαφές κάθε άτομο έρχεται σε σχέση με άλλα άτομα μόνο στο βαθμό που αυτό υπαγορεύεται από τα προσωπικά του συμφέροντα και του υπόσχεται κάποια μορφή κέρδους. Η μορφή αυτής της σχέσης είναι η ανταλλαγή. Η τάση για δοσοληψία και ανταλλαγή ενός πράγματος με ένα άλλο είναι μια ουσιαστική αρχή της ανθρώπινης φύσης. Αυτό το μόνιμο χαρακτηριστικό προκαλεί τη συνένωση των ατόμων σε μια κοινωνία ανταλλαγής. Η κοινωνία, θεωρούμενη ως οικονομική ενότητα, είναι μια κοινωνία ανταλλαγών, στις οποίες προβαίνουν τα ξεχωριστά άτομα κινούμενα από το προσωπικό τους συμφέρον.

Η επιχειρηματολογία αυτή χαρακτηρίζει καθαρά την ατομικιστική και ορθολογιστική μέθοδο του Smith. Ο Smith εξηγεί την προέλευση των σημαντικότερων κοινωνικών θεσμών (της ανταλλαγής και του καταμερισμού εργασίας) από την απαρέγκλιτη φύση του αφηρημένου ατόμου το προσωπικό του συμφέρον και το συνειδητό του αγώνα για το μέγιστο κέρδος. Μ' αυτό τον τρόπο αποδίδει στον αφηρημένο άνθρωπο κίνητρα και επιδιώξεις (την τάση για δοσοληψία ή ανταλλαγή) που στην πραγματικότητα είναι το αποτέλεσμα της επίδρασης που ασκούν στο άτομο οι ίδιοι αυτοί κοινωνικοί θεσμοί (ο καταμερισμός εργασίας και η ανταλλαγή) επί μεγάλες χρονικές περιόδους δηλαδή επιδράσεις τις οποίες στη συνέχεια παρουσιάζει ως μέσο εξήγησης αυτών των θεσμών. Επιπλέον, αυτές οι ενέργειες του ατόμου πραγματοποιούνται σε κάθε περίοδο της κοινωνίας και ο Smith θεωρεί αυτές τις δραστηριότητες του ατόμου ως «φυσικές». Εδώ ο Smith στηρίζεται στη θεωρία του φυσικού δικαίου¹¹.

Από πολλούς βέβαια τίθεται το ερώτημα: η ανεξέλεγκτη λειτουργία της αγοράς δεν θα δημιουργήσει μονοπώλια; Εφ' όσον το κράτος δεν επέμβει στην αγορά, η ενδεχόμενη αισχροκέρδεια κάποιων επιχειρηματιών δεν θα συνεχισθεί για

¹¹ ISAAC ILYCH RUBIN :ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.219

πολύ γιατί θα βρεθεί κάποιος άλλος που θα επιδιώξει το θεμιτό κέρδος προκειμένου να πάρει μερίδιο από την αγορά και θα πουλήσει τα προϊόντα του στη φυσική τους τιμή. Λόγω του ανταγωνισμού θα αναγκασθούν και οι αισχροκερδείς να κατεβάσουν τις τιμές στο φυσιολογικό επίπεδο. Το σύστημα του «Laissez Faire» γίνεται εργαλείο παραγωγής πλούτου για τα έθνη και τους πολίτες τους, όταν λειτουργεί ελεύθερα και ανταγωνιστικά. Έτσι και η εργασία που συμβάλλει στην προσωπική ελευθερία και στην ανεξαρτητοποίηση του ατόμου αποκτά τη δική της ηθική υπόσταση.

Η κοινωνία δεν είναι ένα στατικό επίτευγμα της ανθρωπότητας το οποίο συνεχώς θα αναπαράγεται, ίδιο και απαράλλαχτο, από τη μια γενιά στην άλλη. Αντίθετα, η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως ένας οργανισμός με τη δική του ιστορία. Στην πραγματικότητα, ο «Πλούτος των εθνών» σε ολόκληρο το εύρος του είναι μια σπουδαία ιστορική πραγματεία, που εξηγεί πώς δημιουργήθηκε και πώς λειτουργούσε το «σύστημα της απόλυτης ελευθερίας» ή και «σύστημα της φυσικής ελευθερίας» (όπως αποκαλούσε ο Smith τον εμπορικό καπιταλισμό).

Αλλά, αν δεν δούμε πρώτα την παρουσίαση των νόμων της αγοράς από τον Smith, δεν μπορούμε να στραφούμε στην εξέταση της ευημερίας της κοινωνίας ή της παρακμής της. Διότι οι νόμοι της αγοράς θα αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος των νόμων που κάνουν την κοινωνία να ευημερεί ή να παρακμάζει. Ο μηχανισμός με τον οποίο το άτομο αναγκάζεται να εναρμονιστεί με τους υπόλοιπους, επιδρά στο μηχανισμό με τον οποίο η ίδια η κοινωνία αλλάζει με το πέρασμα των χρόνων.

Ο μηχανισμός και οι νόμοι της αγοράς δεν είναι μόνο απαραίτητοι για την κατανόηση του κόσμου του Smith, αλλά οι ίδιοι νόμοι βρίσκονται πίσω από τον πολύ διαφορετικό κόσμο του Καρλ Μαρξ κι από τον επίσης διαφορετικό κόσμο στον οποίο ζούμε σήμερα. Εφόσον όλοι μας, είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, βρισκόμαστε κάτω από την κυριαρχία τους, επιβάλλεται η προσεκτική τους εξέταση.

Οι νόμοι της αγοράς του Smith είναι βασικά απλοί. Μας λένε ότι ένας συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο θα επιφέρει απολύτως συγκεκριμένα και προβλεπτά αποτελέσματα. Ειδικότερα, μας δείχνουν, πώς το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος μέσα σ' ένα περιβάλλον ατόμων υποκινούμενων από παρόμοια συμφέροντα θα καταλήξει στον ανταγωνισμό. Και επιπλέον, δείχνουν πώς ο ανταγωνισμός θα έχει σαν αποτέλεσμα την παραγωγή εκείνων ακριβώς των αγαθών που επιθυμεί η κοινωνία και σε τιμές που η κοινωνία είναι διατεθειμένη να πληρώσει. Ας δούμε πώς συμβαίνει αυτό.

Κατά πρώτο λόγο, αυτό συμβαίνει γιατί το προσωπικό συμφέρον δρα ως κινητήρια δύναμη για να κατευθύνει τους ανθρώπους προς εκείνες τις εργασίες για τις οποίες είναι διατεθειμένη να πληρώσει η κοινωνία. Η χαρακτηριστική φράση του Smith: *«Δεν περιμένουμε το φαγητό μας να προέλθει από την καλοσύνη του κρεοπώλη, του ζυθοποιού, ή του αρτοποιού»* αλλά από *μέριμνα για το προσωπικό τους συμφέρον. Απευθυνόμαστε όχι στην ανθρωπιά τους αλλά στη φιλαυτία τους και ποτέ δεν τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους οφέλη»* είναι ενδεικτική της δράσης του μηχανισμού της αγοράς¹².

Όμως το προσωπικό συμφέρον είναι η μισή εικόνα. Αυτό ωθεί τους ανθρώπους σε δράση. Κάτι άλλο ασφαλώς υπάρχει που αποτρέπει τα άπληστα άτομα από το να εκβιάζουν την κοινωνία απαιτώντας υπέρογκα λύτρα: μια κοινωνία που δραστηριοποιείται μόνο από το προσωπικό συμφέρον θα ήταν μια κοινωνία ανηλεών κερδοσκόπων. Ο ρυθμιστής λοιπόν, είναι ο ανταγωνισμός, η σύγκρουση μεταξύ ιδιοτελών παραγόντων στο πεδίο της αγοράς. Γιατί καθένας που προσπαθεί να

¹² ROBERT L. HEILBRONER (ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Σελ. 76

επιτύχει το καλύτερο για τον εαυτό του χωρίς να σκέφτεται τις κοινωνικές συνέπειες, αντιμετωπίζει μια ομάδα ατόμων με αντίστοιχα κίνητρα που μοιράζονται ακριβώς την ίδια επιδίωξη. Γι' αυτό, ο καθένας είναι προθυμότερος να επωφεληθεί από την απληστία του γείτονά του. Ο άνθρωπος που επιτρέπει στο προσωπικό του συμφέρον να υπερβεί τα όρια θα ανακαλύψει ότι οι ανταγωνιστές του караδοκούν να του κλέψουν τη δουλειά. Εάν πουλάει ακριβά τα προϊόντα του ή αν αρνείται να πληρώσει όσο και οι άλλοι τους εργάτες του, θα βρεθεί χωρίς αγοραστές στη μια περίπτωση και χωρίς εργάτες στην άλλη. Έτσι, όπως και στη θεωρία των ηθικών συναισθημάτων, τα εγωιστικά κίνητρα των ανθρώπων μεταλλάσσονται λόγω αλληλεπίδρασης και οδηγούν στο πιο απρόσμενο αποτέλεσμα: την κοινωνική αρμονία.

Για παράδειγμα, το πρόβλημα των υψηλών τιμών. Το προσωπικό συμφέρον του καθενός θα τον κάνει να θέλει να αυξήσει την τιμή του προϊόντος ή της υπηρεσίας που παρέχει, πάνω από το κόστος παραγωγής κι έτσι να πραγματοποιήσει ένα πρόσθετο κέρδος. Αλλά δεν μπορεί. Αν ανεβάσει τις τιμές του, θα παρέμβουν οι ανταγωνιστές του και θα του αποσπάσουν την πελατεία του με τις φθηνότερες τιμές τους. Αδικαιολόγητα υψηλές τιμές θα μπορούν να διατηρηθούν μόνο αν όλοι οι επιχειρηματίες παραδείγματος χάριν συγκεντρωθούν και συμφωνήσουν να προβάλουν ένα συμπαγές μέτωπο. Και σ' αυτή την περίπτωση όμως, η συμμαχία θα μπορεί να διασπαστεί από κάποιον φιλόδοξο επιχειρηματία άλλου τομέα ο οποίος αποφασίζει να μετακινήσει το κεφάλαιό του στην παραγωγή του τομέα των άλλων, όπου θα μπορούσε να αλώσει την αγορά ρίχνοντας τις τιμές του.

Αλλά οι νόμοι της αγοράς δεν περιορίζονται μόνο στην επιβολή ανταγωνιστικών τιμών για τα προϊόντα. Έχουν επίσης σαν αποτέλεσμα να συμμορφώνονται οι παραγωγοί με τις απαιτήσεις της κοινωνίας ως προς τις ποσότητες των αγαθών που επιθυμεί. Ας υποθέσουμε ότι οι καταναλωτές αποφασίζουν ότι θέλουν περισσότερα προϊόντα της επιχείρησης Α απ' όσα παράγονται και λιγότερα προϊόντα Β. Το κοινό λοιπόν θα επιζητά το απόθεμα των προϊόντων Α ενώ η επιχείρηση που παράγει το προϊόν Β θα αντιμετωπίζει πρόβλημα. Το αποτέλεσμα θα είναι ότι οι τιμές των Α θα τείνουν να αυξάνονται καθώς οι καταναλωτές θα προσπαθούν να αγοράσουν περισσότερα απ' όσα υπάρχουν διαθέσιμα, ενώ οι τιμές των Β θα σημειώσουν πτωτική τάση εφόσον οι καταναλωτές δεν θα ενδιαφέρονται. Αλλά όσο ανεβαίνουν οι τιμές των Α, θα ανεβαίνουν και τα κέρδη της επιχείρησης που παράγει τα συγκεκριμένα προϊόντα. Και καθώς θα πέφτουν οι τιμές των Β, θα μειώνονται και τα κέρδη στην αντίστοιχη επιχείρηση. Και πάλι το προσωπικό συμφέρον θα επέμβει για να αποκαταστήσει την ισορροπία. Εργάτες θα απολυθούν απ' τον κλάδο της επιχείρησης των Β καθώς θα μειώσουν την παραγωγή τους και θα μεταπηδήσουν στην παραγωγή προϊόντων Α, η οποία ανθεί. Το αποτέλεσμα είναι προφανές: η παραγωγή Α θα αυξηθεί και η παραγωγή Β θα μειωθεί.

Αυτό ακριβώς επιθυμούσε η κοινωνία και καθώς στην αγορά εμφανίζονται περισσότερα προϊόντα Α για να ικανοποιήσουν τη ζήτηση, η τιμή τους θα επανέλθει σε φυσιολογικά επίπεδα. Καθώς παράγονται λιγότερα προϊόντα Β, το πλεόνασμα τους σύντομα θα εξαφανιστεί και οι τιμές τους θα ανέβουν και πάλι σε φυσιολογικά επίπεδα. Μέσω του μηχανισμού της αγοράς, η κοινωνία θα έχει αλλάξει την κατανομή των στοιχείων της παραγωγής έτσι ώστε αυτή να εναρμονιστεί με τις καινούργιες επιθυμίες της. Κι όμως κανείς δεν χρειάστηκε να εκδώσει κάποια εντολή και καμιά εξουσία υπεύθυνη σχεδιασμού δεν επέβαλε πρόγραμμα παραγωγής. Το προσωπικό συμφέρον και ο ανταγωνισμός, δρώντας το ένα εναντίον του άλλου, πέτυχαν τη μετάβαση.

Όπως ακριβώς η αγορά ρυθμίζει τόσο τις τιμές όσο και τις ποσότητες των αγαθών με επιδιαιτητή τη δημόσια ζήτηση, έτσι καθορίζει και τα εισοδήματα εκείνων που συνεργάζονται για την παραγωγή αυτών των αγαθών. Εάν τα κέρδη σ' έναν τομέα παραγωγής είναι εξαιρετικά υψηλά, θα υπάρξει συρροή από άλλους επιχειρηματίες προς αυτό τον τομέα, ωστόσο ο ανταγωνισμός μειώσει τα πλεονάσματα. Αν οι μισθοί είναι πολύ υψηλοί σε ένα είδος εργασίας, θα υπάρξει συρροή ανθρώπων προς την προνομιούχο αυτή απασχόληση, μέχρι που να πληρώνει τους ίδιους μισθούς με αντίστοιχες εργασίες που απαιτούν τον ίδιο βαθμό δεξιοτήτων και κατάρτισης. Αντιστρόφως, εάν τα κέρδη ή οι μισθοί είναι πολύ χαμηλοί σε κάποιον τομέα της οικονομίας, θα σημειωθεί απομάκρυνση κεφαλαίων και εργατικού δυναμικού, ωστόσο η προσφορά να προσαρμοστεί στη ζήτηση¹³.

Το έξοχο συνεπακόλουθο της αγοράς είναι ότι η ίδια είναι και προστάτης του εαυτού της. Εάν η παραγωγή ή οι τιμές ή ορισμένα είδη αμοιβών ξεφύγουν από τα επίπεδα που καθορίζει η κοινωνία ενεργοποιούνται δυνάμεις που τα επαναφέρουν στη θέση τους. Ωστόσο, στον πανηγυρικό του Smith υπέρ μιας ελεύθερης και ανεμπόδιστης αγοράς, οι ανερχόμενοι βιομήχανοι βρήκαν τη θεωρητική δικαίωση που χρειάζονταν για να μπλοκάρουν τις πρώτες κυβερνητικές προσπάθειες να διορθωθούν οι σκανδαλώδεις συνθήκες της εποχής. Διότι η θεωρία του Smith οδηγεί αναντίρρητα σε ένα δόγμα πολιτικής μη επέμβασης (*laissez faire*). Για τον Smith, όσο λιγότερα παρεμβαίνει η κυβέρνηση τόσο το καλύτερο αφού, οι κυβερνήσεις είναι σπάταλες, ανεύθυνες και αντιπαραγωγικές. Παρ' όλα αυτά, ο Smith δεν είναι απαραίτητα αντίθετος -όπως τον παρουσίαζαν οι μετά θάνατον θαυμαστές του- σε κρατικές ενέργειες που αποσκοπούν στην προαγωγή της γενικής ευημερίας. Προειδοποιεί, για παράδειγμα, για την αποχαυνωτική επίδραση της μαζικής παραγωγής -«οι διανοητικές ικανότητες των ανθρώπων διαμορφώνονται στο χώρο εργασίας τους. Ο άνθρωπος που περνάει ολόκληρη τη ζωή του εκτελώντας λίγες απλές λειτουργίες... γίνεται, κατά κανόνα, τόσο ηλίθιος και ανίδεος όσο είναι δυνατό για ένα ανθρώπινο πλάσμα»- και προβλέπει μια μείωση στις ανθρώπινες αρετές του εργάτη, «εκτός κι αν η κυβέρνηση κάνει τον κόπο να το αποτρέψει»¹⁴.

Ο Adam Smith απαντάει και σ' αυτούς που κατηγόρησαν τη θεωρία του ως ανήθικη -στο βιβλίο του «Η θεωρία των ηθικών συναισθημάτων»: «Οι άνθρωποι έχουμε μια τάση προς την απραξία. Είναι κατά κύριο λόγο τεμπέληδες. Όλοι θέλουν να βελτιωθεί η κατάστασή τους, αλλά αν ρωτηθούν θα απαντήσουν ότι αυτό πρέπει να γίνει με την πιο μικρή δυνατή προσπάθεια. Δυστυχώς όμως κάποιοι άνθρωποι που λένε ότι σκέπτονται, προωθούν το πνεύμα της οκνηρίας στο όνομα του γενικού συμφέροντος. Καλλιεργείται έτσι ένα πνεύμα γενικής υποκρισίας και εξαπάτησης των άλλων ενώ μερικές φορές δε, άνομα ατομικά συμφέροντα κρύβονται κάτω από το μανδύα του δημοσίου συμφέροντος. Γι' αυτό, ποτέ μου δεν είδα τίποτε πιο καλά καμωμένο απ' όλους αυτούς που προσποιούνται ότι εργάζονται για το δημόσιο καλό». Ο Smith πίστευε βαθιά στην ελευθερία και υπήρξε συνειδητός πολέμιος της μονοπωλίας της οικονομικής εξουσίας με την αρωγή πολλές φορές και της πολιτικής εξουσίας.

Στο κέντρο αυτού του προσχεδίου είναι οι λύσεις σε δύο προβλήματα που απορρόφησαν την προσοχή του Adam Smith. Πρώτον, ενδιαφέρεται να αποκαλύψει το μηχανισμό που διατηρεί τη συνοχή της κοινωνίας. Πώς είναι δυνατόν μια κοινότητα στην οποία ο καθένας ασχολείται με την προώθηση των προσωπικών του συμφερόντων να μη διαλύεται από τις πιέσεις άλλων δυνάμεων; Τι είναι αυτό που

¹³ ROBERT L.HEILBRONER :ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Σελ.78

¹⁴ ROBERT L.HEILBRONER :ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Σελ.94

καθοδηγεί τις ασχολίες του κάθε ανθρώπου ώστε να εναρμονίζονται με τις ανάγκες της ομάδας; Χωρίς κάποια αρχή κεντρικού σχεδιασμού και χωρίς τη σταθεροποιητική επίδραση της προαιώνιας παράδοσης, πώς κατορθώνει η κοινωνία να εκτελεί εκείνες τις λειτουργίες που είναι απαραίτητες για την επιβίωση;

Αυτά τα ερωτήματα οδήγησαν τον Smith στη διατύπωση των νόμων της αγοράς. Αυτό που έψαχνε ήταν το «αόρατο χέρι»¹⁵, όπως το αποκαλούσε, το οποίο οδηγεί «τα προσωπικά συμφέροντα και τις έντονες επιθυμίες των ανθρώπων» προς την κατεύθυνση «η οποία είναι η πλέον θετική για το συμφέρον ολόκληρης της κοινωνίας». Αλλά οι νόμοι της αγοράς θα αποτελέσουν μέρος μόνο, της έρευνας του Smith. Υπάρχει κι άλλο ένα ερώτημα που τον ενδιαφέρει: Προς τα πού κατευθύνεται η κοινωνία; Οι νόμοι της αγοράς είναι σαν τους νόμους που εξηγούν πώς στέκει όρθια μια περιστρεφόμενη σβούρα. Υπάρχει όμως και το ερώτημα εάν η σβούρα, λόγω της περιστροφής της, θα κινηθεί μόνο κατά μήκος του τραπέζιου.

Η «Αόρατη Χείρα» κατά την άποψη πολλών φιλελεύθερων είναι μια θεωρία βαθιά δημοκρατική γιατί τελικά η πολιτική ελευθερία εξασφαλίζεται όπου υπάρχει οικονομική ελευθερία. Οι κρατικοί θεσμοί, κατ' αυτόν, υπάρχουν για την προστασία της ατομικής ελευθερίας και επειδή κάθε εξουσία είναι επικίνδυνη, ο κρατικός παρεμβατισμός στην κοινωνική και την οικονομική ζωή θα έπρεπε να περιοριστεί ως εκεί που είναι πραγματικά αναγκαίο για την προστασία της ελευθερίας.

Τέλος, η πολιτική στον A. Smith είναι παρεμβατική, χωρίς να αποτελεί «εξωγενή» παράγοντα, διότι το Σύστημα της Φυσικής Ελευθερίας αποτελεί σύστημα καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας όπου η συμβατότητα της ατομικής ελευθερίας με την κοινωνική ευημερία και ευτυχία επιχειρείται μέσω ενός συστήματος «θεσμίσεων» που μετριάζουν τον εγωισμό και κλιμακώνονται από την αγορά μέχρι το κράτος, όπου και διακυβεύεται τελικά σε συνολικό επίπεδο. Με αυτή την έννοια, η πολιτική αποτελεί συστατική διάσταση του Φυσικού Συστήματος, υπέρ του οποίου συνηγορεί ο Smith, τον οποίο οι σύγχρονοι επικριτές της κοινωνικής αρχής και φιλελεύθεροι θεωρούν ως ιδεολογικό τους πατέρα.

β' Adam Smith και Κρατική Παρέμβαση

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική αντίληψη του Smith, τα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα προκύπτουν από τις ενέργειες των ατόμων που υπαγορεύονται από το προσωπικό συμφέρον. Από αυτό προκύπτει ότι τα οικονομικά φαινόμενα είναι «φυσικού» χαρακτήρα. Η έννοια του «φυσικού» χρησιμοποιείται εδώ κατά δύο διαφορετικές έννοιες, μια θεωρητική και μια πρακτική. Η βασική πρόταση του θεωρητικού συστήματος του Smith ορίζει ότι τα οικονομικά φαινόμενα κατέχουν μια εσωτερική, «φυσική», νομοτελειακή κανονικότητα, που υπάρχει ανεξάρτητα από τη θέληση του κράτους και βασίζεται στις αναλλοίωτες «φυσικές» κλίσεις του ατόμου. Η βασική πρόταση της οικονομικής πολιτικής του Smith ορίζει ότι μόνον όταν τα οικονομικά φαινόμενα προχωρούν «φυσικά», χωρίς κρατικούς περιορισμούς, αποφέρουν το μέγιστο του οφέλους τόσο για το άτομο, όσο και για την κοινωνία ως σύνολο. Η πρώτη από τις δύο αυτές προτάσεις κατέστησε τον Smith

¹⁵ SAMUEL BOWL : ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ Σελ. 117

έναν από τους θεμελιωτές της θεωρητικής οικονομικής ενώ η δεύτερη κήρυκα του οικονομικού φιλελευθερισμού.

Ας αρχίσουμε από τη δεύτερη πρόταση. Από τη στιγμή που τα προσωπικά συμφέροντα του ατόμου θεωρούνται ως το κίνητρο της οικονομικής προόδου και η πηγή όλων των οικονομικών θεσμών, πρέπει να δοθεί στο άτομο η δυνατότητα να αναπτύξει ελεύθερα τις οικονομικές του δυνάμεις, χωρίς κανένα εμπόδιο. Ο κύριος κανόνας οικονομικής πολιτικής είναι η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας και η κατάργηση της κρατικής παρέμβασης. Δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος παραβίασης των συμφερόντων της κοινωνίας ως συνόλου από το άτομο που αγωνίζεται για τα προσωπικά του συμφέροντα.. Τα συμφέροντα του ατόμου και αυτά της κοινωνίας βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία. Από αυτή την αμοιβαία αλληλεπίδραση των ατόμων -καθένα από τα οποία επιδιώκει μόνο τα προσωπικά του συμφέροντα που έχει κατανοήσει ορθά- προκύπτουν οι πολυτιμότεροι κοινωνικοί θεσμοί, που με τη σειρά τους προωθούν μια τρομερή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας: ο καταμερισμός εργασίας, η ανταλλαγή, το χρήμα, η συσσώρευση κεφαλαίων και η σωστή κατανομή τους μεταξύ των διαφόρων κλάδων της παραγωγής. Όταν ο άνθρωπος *«επιδιώκει το δικό του συμφέρον... συχνά προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας αποτελεσματικότερα απ' ό,τι εάν πραγματικά προσπαθεί να το προωθήσει»*. Επομένως, *«κάθε άνθρωπος, στο βαθμό που δεν παραβιάζει τους νόμους της δικαιοσύνης, είναι απόλυτα ελεύθερος να ακολουθήσει το συμφέρον του με το δικό του τρόπο, και να φέρει την παραγωγή του και το κεφάλαιό του σε ανταγωνισμό με εκείνα οποιουδήποτε άλλου ανθρώπου ή τάξης ανθρώπων. Ο ηγεμόνας είναι πλήρως απαλλαγμένος από κάθε καθήκον, στην προσπάθεια επιτέλεσης του οποίου θα έπρεπε πάντα να είναι εκτεθειμένος σε αναρίθμητες πλάνες και για την ορθή επιτέλεση του οποίου καμία ανθρώπινη γνώση ή σοφία δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι αρκετή για το καθήκον της διεύθυνσης της παραγωγής των ιδιωτών και του προσανατολισμού της προς απασχολήσεις που ταιριάζουν περισσότερο στο συμφέρον της κοινωνίας»*¹⁶.

Για την ακρίβεια, όχι μόνο δεν είναι ο Smith αντίθετος σε όλες πρωτοβουλίες της κυβέρνησης, αλλά τονίζει κατηγορηματικά τρία πράγματα που θα πρέπει να κάνει η κυβέρνηση σε μια κοινωνία φυσικής ελευθερίας. Πρώτον, οφείλει να προστατεύει αυτή την κοινωνία από «τη βία και την επιβουλή» άλλων κοινωνιών. Δεύτερον, πρέπει να εξασφαλίζει. «την αμερόληπτη απονομή δικαιοσύνης» για όλους τους πολίτες. Και τρίτον, η κυβέρνηση έχει το καθήκον «να φτιάχνει και να συντηρεί τους δημόσιους εκείνους θεσμούς και τα δημόσια εκείνα έργα που μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμα σε μια μεγάλη κοινωνία», αλλά τα οποία «είναι τέτοιας μορφής που το κέρδος απ' αυτά δεν θα μπορούσε ποτέ να καλύψει τη δαπάνη στην οποία υποβάλλεται ένα άτομο ή ένας μικρός αριθμός ατόμων»

Αν αυτά τα διατυπώσουμε με φρασεολογία των ημερών μας, ο Smith αναγνωρίζει σαφέστατα τη χρησιμότητα των δημόσιων επενδύσεων για μεγάλα έργα που δεν είναι δυνατό να αναλάβει ο ιδιωτικός τομέας -σαν δύο παραδείγματα αναφέρει τους δρόμους και την παιδεία. Χωρίς αμφιβολία, πρόκειται για μια αντίληψη που έχει διευρυνθεί σημαντικά από τον καιρό του Smith -εύκολα μπορεί κανείς να συμπεριλάβει τον αντιπλημμυρικό έλεγχο, την αποκατάσταση του περιβάλλοντος, την επιστημονική έρευνα- αλλά αυτή καθαυτή η ιδέα, όπως και τόσα άλλα, υπονοείται αλλά δεν αναφέρεται ρητά στο όραμα του Smith.

Αυτό στο οποίο ο Smith είναι αντίθετος είναι η ανάμιξη της κυβέρνησης στο μηχανισμό της αγοράς. Είναι αντίθετος στους περιορισμούς των εισαγωγών και στις επιδοτήσεις των εξαγωγών, αντίθετος σε νόμους για την προστασία της βιομηχανίας

¹⁶ ISAAC ILYCH RUBIN :ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.222

από τον ανταγωνισμό όπως και αντίθετος στις δημόσιες δαπάνες για μη παραγωγικούς σκοπούς. Όλες αυτές οι δραστηριότητες της κυβέρνησης έχουν αντίκτυπο στην ομαλή λειτουργία του συστήματος της αγοράς. Ο Smith δεν αντιμετώπισε ποτέ το πρόβλημα που έμελλε να προκαλέσει τόσα ερωτηματικά και ανησυχίες σε κατοπινές γενιές, δηλαδή κατά πόσο η κυβέρνηση ενδυναμώνει ή εξασθενίζει το σύστημα όταν παρεμβαίνει με νομοθεσία κοινωνικής πρόνοιας. Την εποχή του Smith, εκτός από τα μέτρα για την ανακούφιση των φτωχών, δεν υπήρχε σχεδόν κανένας άλλος νόμος κοινωνικής πρόνοιας αφού η κυβέρνηση ήταν ακραιφνής σύμμαχος των αρχουσών τάξεων. Για τον Smith όμως όπως προείπαμε ο μεγαλύτερος εχθρός δεν είναι τόσο η ίδια η κυβέρνηση όσο τα κάθε είδους μονοπώλια.

Η κυβέρνηση απέχει από παρεμβάσεις στην οικονομική ζωή και διατηρεί για τον εαυτό της άλλα καθήκοντα όπως: της υπεράσπισης της ασφάλειας της χώρας, της προφύλαξης των μεμονωμένων ατόμων από την καταπίεση από άλλα μέλη της κοινωνίας και της ενασχόλησής της με ορισμένα κοινωνικά καθήκοντα. Η οικονομική ζωή αποδίδεται ολοκληρωτικά στην ελεύθερη δράση των ατομικών συμφερόντων. Ο Smith, όπως και οι Φυσιοκράτες, ανέμενε ότι η πραγματοποίηση αυτού του «προφανούς και απλού συστήματος φυσικής ελευθερίας» θα κατέληγε στο μέγιστο όφελος, τόσο της κοινωνίας ως συνόλου, όσο και των ιδιαίτερων τάξεων του πληθυσμού. Ο Smith επομένως θεωρούσε τα οικονομικά φαινόμενα της αστικής κοινωνίας ως «φυσικά», υπό την έννοια ότι είχαν διευθετηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και δεν απαιτούσαν καμιά συνειδητή παρέμβαση από κανένα φορέα του κράτους ή της κοινωνίας. Υπό αυτή την έννοια, ο χαρακτηρισμός ενός φαινομένου ως «φυσικού» είναι ταυτόσημος με την εκτίμηση ότι ένα πράγμα είναι θετικό. Εδώ, «φυσικό» σημαίνει σε αντιστοιχία με τις αρχές του φυσικού δικαίου. Πέρα, όμως από τη χρήση του όρου «φυσικός» με μια αξιολογική έννοια, ο Smith τον χρησιμοποιεί επίσης όταν προβαίνει σε καθαρά θεωρητικές κρίσεις, όπου το καθήκον του είναι η διερεύνηση ενός φαινομένου όπως είναι, ανεξάρτητα από θετική ή αρνητική αξιολόγηση. Εδώ, ο χαρακτηρισμός ενός φαινομένου ως «φυσικού» έχει μια καθαρά θεωρητική σημασία, που υποδηλώνει, όπως προείπαμε, ότι τα φαινόμενα κατέχουν μια εσωτερική «φυσική» νομοτελειακή κανονικότητα ανεξάρτητα από την όποια παρέμβαση του κράτους.

Κατά τον Smith, η εμπορική πολιτική πρέπει να είναι ελεύθερη. Αυτό όμως δεν αντίκειται προς τη φύση του ανθρώπου, γιατί η ψυχολογία του κυβερνάται υπό της ελευθερίας. Η ελευθερία είναι όρος της προόδου, είναι βεβαίως και η αιτία της κοινωνικής ανισότητας, με αυτή όμως τα άτομα απολαμβάνουν σχεδόν αυτές τις ικανοποιήσεις. Ο πλούσιος, λέει ο Smith, καταναλώνει σε τρόφιμα σχεδόν όσα και ο φτωχός, εξ' άλλου, οι ηθικές ικανοποιήσεις έχουν μεγαλύτερη σημασία από τις υλικές. Αφήστε συνεπώς τους ανθρώπους ελεύθερους. Στο ίδιο το συμφέρον του θα βρει ο άνθρωπος την αλήθεια, το ταπεινό αυτό κίνητρο φέρνει τον άνθρωπο κοντά στο Θεό, διότι δεν πηγάει μόνο από εγωιστικά κίνητρα, αλλά και από αγάπη προς τον εαυτό και τον πλησίον, διότι ο σεβασμός προς τον εαυτό μας είναι και ο σεβασμός προς την ελευθερία του πλησίον. Ο πολιτισμός άλλωστε επιβάλλει αυτόν τον τρόπο της ανθρώπινης συμβίωσης. Εκείνο το οποίο παράγει ο ένας δεν το παράγει ο άλλος. Ο φιλελευθερισμός δημιουργεί ακριβώς τις προϋποθέσεις εκείνες μέσω των οποίων καθίσταται πλέον όχι μόνον αναγκαία, αλλά και επιτακτική η διεθνής αλληλεγγύη, οι δίκαιες ανταλλαγές μεταξύ των χωρών, εντός μιας ελεύθερας κοινωνίας χωρίς προστατευτικά εμπόδια αλλά μέσω χειραφετήσεως του εμπορίου. Έτσι, ο πόθος των ανθρώπων να βελτιώσουν την οικονομική τους θέση, τους οδηγεί σε ανώτερο βαθμό κοινωνικού επιπέδου.

Ο Smith, θα θεωρήσει το κράτος ως αναγκαίο μόνον χάριν των γενικότερων σκοπών του, μεταξύ των οποίων πρωταρχικός θα είναι η πίστη προς τη φυσική τάξη της ελευθερίας. Ο Smith υποστηρίζει ότι στην ελεύθερη συναλλαγή η ποσότητα του χρήματος καθορίζεται αναλόγως του επιπέδου των τιμών, εφ' όσον υπό ορισμένη ποσότητα εμπορευμάτων κυκλοφορεί ορισμένη ποσότητα νομίσματος. Όσον αφορά το επιπλέον χρήμα, αυτό πάντοτε θα εξέρχεται από τη χώρα λόγω του ελεύθερου εμπορίου, με την ισορροπία να αποκαθίσταται πάντοτε. Υπό αυτούς τους όρους, η “δημιουργική δύναμη του ατομικού συμφέροντος” είναι που γεννά μέσα από τις ατομικές πράξεις, οργάνωση και τάξη αντί για χάος, σύγκλιση και συνοχή αντί για απόκλιση και αποδιοργάνωση.

Η αναγκαία για τον A. Smith κρατική παρέμβαση δεν εμπνέεται από κάποια ανάγκη λειτουργικής εποπτείας της συνολικής κοινωνικής ωφελιμότητας, αλλά θεμελιώνεται στην ανάπτυξη των ηθικών συναισθημάτων και τη διαμόρφωση «δημόσιου πνεύματος». Η κριτική διάκριση του «δημόσιου» σε σχέση προς το «εμπορικό πνεύμα», από την κηδεμονία του οποίου οφείλει να χειραφετηθεί το κράτος, δηλώνει τον αναγκαίο διαχωρισμό του από την ιδιωτική κοινωνία. Η κριτική του A. Smith προς τις παρεμβάσεις του κράτους δεν υποδηλώνει τυφλή εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά συναισθηση της ανάγκης να συγκροτηθεί η δημοσιότητα σε πιο ανεπτυγμένο επίπεδο, που να υπερβαίνει την ιδιοτέλεια της σφαίρας των ιδιωτικών συμφερόντων.

Κατά την αντίληψη του λοιπόν, δεν είναι το κράτος, ο διαχειριστής ενός κοινωνικού ιδεώδους, που του υπαγορεύεται από τη φιλοσοφική σκέψη. Οι δυνάμεις που τείνουν στην πραγμάτωση του ιδεώδους βρίσκονται ήδη σε λειτουργία στους κόλπους της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας. Η πραγματική εξουσία στη σύγχρονη κοινωνία συνίσταται στη δύναμη του ιδιώτη να εξουσιάζει και να κινητοποιεί αλλότρια εργασία. Είναι η οικονομική βαθμίδα που έχει τον πρώτο, και καθοδηγητικό ρόλο στην προοδευτική πορεία της σύγχρονης κοινωνίας. Το καθήκον του κράτους δεν είναι να ρυθμίζει άμεσα τις κοινωνικές σχέσεις, αλλά να εγγυάται το πλαίσιο της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων¹⁷.

Ωστόσο, μέσα στο πλαίσιο αυτού του βασικού καθήκοντος ο ρόλος του κράτους δεν είναι παθητικός, αλλά προσδιορίζεται από τον A. Smith αρκετά ελαστικά, με κριτήριο πάντα τη διασφάλιση των όρων προσέγγισης του κοινωνικού ιδεώδους. Το κράτος αναδεικνύεται σε ενεργό παράγοντα της πορείας προς το Σύστημα της Φυσικής Ελευθερίας αποτελώντας τη δημόσια διάσταση του, χωρίς την οποία το σύστημα αυτό είναι αδιανόητο για τον A. Smith. Υπό αυτή την προοπτική, οι αναγκαίες κατά τον A. Smith λειτουργίες του κράτους, όπως η πραγματοποίηση δημόσιων έργων και η δημιουργία εκπαιδευτικού συστήματος, οπωσδήποτε υπερβαίνουν το άκαμπτο, μοντέλο ενός «κράτους-νυχτοφύλακα» με το οποίο συνήθως χρεώνεται ο Σκωτσέζος φιλόσοφος¹⁸.

Οι άλλες κρατικές παρεμβάσεις που παρουσιάζει ο A. Smith ως απαραίτητες, κυρίως αυτή της παιδείας, δεν δικαιολογούνται απλώς ως λειτουργικές υπέρ της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά ως διορθωτικές των δυσμενών συνεπειών της ίδιας της ανάπτυξης, όσον αφορά στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μελών της κοινωνίας και ιδιαίτερα εκείνων των ηθικών συναισθημάτων που είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση τους ως κοινωνικών ατόμων. Η προτεραιότητα αποδίδεται στην κοινωνική συνοχή υπό συνθήκες γενικευμένων εμπορευματικών σχέσεων. Το καθεστώς της φυσικής ελευθερίας δεν νοείται στενά ως οικονομικό εργαλείο, αλλά

^{17,18} ΔΙΟΝΥΣΗΣ Γ. ΔΡΟΣΟΣ :ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ADAM SMITH Σελ.22

ως κοινωνικό ιδεώδες που υπερβαίνει την απλή αποκατάσταση της επαρκούς λειτουργίας ενός μηχανισμού κατανομής πόρων. Ο Smith διατυπώνει την άποψη ότι για έργα που διευκολύνουν το εμπόριο θα πρέπει να πληρώνουν οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, οι ίδιοι οι έμποροι, ενώ για τα τοπικά έργα, οι τοπικοί ατομικοί χρήστες. Η σύγχρονη έννοια του «δημόσιου αγαθού» κρίνεται ακατάλληλη, γιατί δεν τίθεται από τον Α. Smith ούτε ζήτημα «αποκλεισμού» ούτε ζήτημα «αποκάλυψης των προτιμήσεων». Γιατί τότε προτείνεται το κράτος ως παραγωγός αυτών των λειτουργιών; Την εποχή του Α. Smith υπήρχαν νομικά εμπόδια στη δημιουργία εταιριών περιορισμένης ευθύνης, πράγμα που σήμαινε ότι οι αγορές των τόσο αναγκαίων κεφαλαίων δεν ήταν απελευθερωμένες.

Ο Α. Smith επιχειρηματολογούσε υπέρ της δημιουργίας των νομικών προϋποθέσεων για την ίδρυση νέων τύπων ιδιωτικών επιχειρήσεων που θα διευκόλυναν το εμπόριο. Έτσι, εξετάζει το ζήτημα των δημόσιων έργων στο κεφάλαιο για το “τρίτο καθήκον” του κυβερνήτη, επειδή την εποχή εκείνη η ίδρυση επιχειρήσεων ήταν ακόμα θέμα της αρμοδιότητας του βασιλιά και όχι της νομοθετικής εξουσίας. Υποστηρίζεται επίσης ότι

κάνει και επειδή θεωρεί ότι καθίσταται έτσι δυνατή η υπαγωγή της παραγωγής στην κατανάλωση. Αυτή η υπαγωγή αποτελεί ουσιαστικά την ηθική βάση και το θεμέλιο της κοινωνικής νομιμοποίησης του συστήματος του ελεύθερου ανταγωνισμού, γιατί το συναρτά με την ικανοποίηση των αναγκών της κοινωνίας και το αξιολογεί ως προς τον βαθμό ανταπόκρισής του σε αυτές.

Οι προτεινόμενες κρατικές δραστηριότητες δεν μπορούν να εφαρμοσθούν παρά ως λειτουργίες ειδικής μορφής κράτους. Δεν μπορούν να αποτελέσουν δραστηριότητες ενός κράτους ταυτισμένου με ιδιαίτερα ιδιωτικά συμφέροντα. Προϋποθέτουν τη συγκρότηση κράτους που οφείλει να μεριμνά για την όλη κοινωνική αναπαραγωγή, συμμετέχοντας έτσι το ίδιο στον ευρύτερο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τοποθετούμενο από τη συμμετοχή του αυτή, έξω και δίπλα από τη σφαίρα των ιδιωτικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Και αυτό διότι, ένα κράτος που καλείται να αφήσει την κατανομή του κοινωνικού κεφαλαίου ελεύθερη από στρεβλωτικές παρεμβάσεις, πρέπει να έχει “κατακτήσει” τη σχετική αυτονομία του από ιδιαίτερα συμφέροντα. Με την απαρίθμηση αυτών των κρατικών «καθηκόντων» το κυρίως ζητούμενο δεν είναι η αποχή από κάθε κρατική παρέμβαση, αλλά η συγκρότηση μιας μορφής κράτους ικανού να αναλάβει ανάλογα «καθήκοντα». Το κράτος αυτό οφείλει να μη ρυθμίζει άμεσα την κατανομή των πόρων, διότι δεν είναι σε θέση να γνωρίζει το συνολικό κοινωνικό συμφέρον. Οφείλει όμως να γνωρίζει ότι η προώθηση του συνολικού συμφέροντος απαιτεί από αυτό την εκπλήρωση των εν λόγω καθηκόντων. Καμία ατομική ή συλλογική οντότητα δεν είναι προικισμένη με ανάλογη γνώση ή δυνατότητα. Όπως το κάθε ξεχωριστό άτομο, έτσι και το κράτος δεν μπορεί να είναι ούτε γνώστης ούτε λειτουργός του συνολικού κοινωνικού συμφέροντος. Αυτό όμως σημαίνει ότι η πρακτική του κράτους δεν μπορεί και δεν πρέπει να διέπεται από τα κριτήρια του ατομικού πράττειν, αλλά από τις καθορισμένες ειδικές αρμοδιότητες που του αναλογούν στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος αναλαμβάνει ρόλο όχι άμεσης εξυπηρέτησης και «μεγιστοποίησης» του κοινωνικού συμφέροντος, αλλά απαλλαγής της ιδιωτικής κοινωνίας από παραβιάσεις της απρόσωπης και γενικής ισότητας των μελών της απέναντι στους όρους του ανταγωνιστικού παιχνιδιού. Η φυσική διεξαγωγή του τελευταίου κρίνεται ως, ο όχι απόλυτα ασφαλής, όμως ο λιγότερο κακός, τρόπος επίτευξης του συνολικού συμφέροντος της κοινωνίας¹⁹.

Όχι λοιπόν η υποστήριξη ιδιαίτερων ιδιωτικών συμφερόντων, αλλά η εξασφάλιση ίσων όρων ανταγωνισμού για όλα τα ιδιαίτερα ιδιωτικά συμφέροντα είναι η ενδεδειγμένη κρατική φροντίδα. Η φροντίδα αυτή προϋποθέτει, βεβαίως, ενεργητική πολιτική παρέμβαση νέου τύπου, που προσιδιάζει σ’ έναν τρόπο παραγωγής, του οποίου η ανάπτυξη παρεμποδίζεται (αν και η γέννηση του διευκολύνθηκε) από την ίδια τη μορφή της κρατικής εξουσίας (και όχι απλώς από κάποια οικονομική πολιτική).

Η εστίαση της κριτικής του Smith στο ζήτημα της σχέσης του κράτους με την ιδιωτική κοινωνία μέσα σ’ ένα σύστημα καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας καθιστά απλουστευτικό και αναχρονιστικό τον συνήθη χαρακτηρισμό για τον Smith ως ανεπιφύλακτου προπαγανδιστή του *laissez-faire*. Αυτό συμβαίνει, διότι αποκρύπτει το γεγονός ότι η κριτική αυτή υποστηρίζεται από ένα αίτημα επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών πρακτικών που αφορούν στη σχέση κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας. Ο A. Smith εκτιμούσε ότι το κράτος, υπό την τότε ισχύουσα μορφή του, δεν ήταν σε θέση να εφαρμόσει ένα τέτοιο πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής. Σύμφωνα με τη γνώμη του ίδιου του φιλοσόφου, η κατάργηση του

¹⁹ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Γ. ΔΡΟΣΟΣ :ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ADAM SMITH Σελ.41

μονοπωλίου, αλλά ακόμα και αυτών των αποικιών, θα ήταν προς όφελος της μεγάλης πλειονότητας του λαού και θα συναντούσε την αντίδραση μόνο των εμπόρων, οι οποίοι αποτελούν την άρχουσα μερίδα της κοινωνίας. Οι παρατηρήσεις αυτές υποδήλωναν την ανάγκη μεταρρύθμισης του ίδιου του κράτους. Η μεταρρύθμιση του κράτους δεν θα ισοδυναμούσε βέβαια με την απλή απόσυρση του από το πεδίο των οικονομικών αποφάσεων και δραστηριοτήτων, αλλά θα συνεπάγονταν και σημαντικές μεταβολές και στον ίδιο τον ιδιωτικό χώρο. Και αυτό, διότι η αναδιάρθρωση της θεσμικής πλαισίωσης του ατομικού πράττειν θα καθιστούσε τον ανταγωνισμό μηχανισμό μέσω του οποίου θα επιτελείτο ο έλεγχος των εγωιστικών ενεργειών που προσβάλλουν το γενικό συμφέρον. Έργο των θεσμικών ρυθμίσεων είναι να περιορίζουν τις περιπτώσεις ατομικού πλουτισμού, που αποκλίνουν από το στόχο της γενικής κοινωνικής ευημερίας.

Το «κράτος» εναντίον του οποίου επιτίθεται ο Smith δεν είναι παρά το σύνολο εκείνων των πρακτικών που χαρακτηρίζονται από την ελεύθερη βούληση (ευφυή, πανούργα ή όχι) του πολιτικού υποκειμένου, με μόνο κριτήριο την εκτίμηση της πολιτικής συγκυρίας και όχι την εξυπηρέτηση της αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων. Το επίδικο αντικείμενο είναι, επομένως, όχι η παρέμβαση του πολιτικού υποκειμένου στις οικονομικές σχέσεις, αλλά η συγκρότηση του πολιτικού πεδίου ως πλέγματος πρακτικών απρόσωπου χαρακτήρα, αυτονομημένου σε σχέση με τα ιδιαίτερα συμφέροντα των υποκειμενικών φορέων των εμπορευματικών σχέσεων και προσανατολισμένου, καταρχήν, στις απαιτήσεις της αναπαραγωγής των σχέσεων αυτών ως ολότητας. Η ιστορική πρόκληση την οποία εγείρει η ανάπτυξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας είναι η συγκρότηση νέου τύπου πολιτικής εξουσίας στη θέση της απολυταρχικής πολιτικής εξουσίας του μέχρι τότε συστήματος.

Ορισμένες μόνον οικονομικές ρυθμίσεις και παρεμβάσεις του «παραδοσιακού» κράτους θεωρούνται επιθυμητές ή καλύτερα αναπόφευκτες μόνον κατ'εξάιρεση. Αναφέρονται ορισμένες περιπτώσεις, όπου η мерκαντιστική πολιτική ακολούθησε αντίστροφη κατεύθυνση από τη συνήθη, αν και με βάση το ίδιο κριτήριο, τη βελτίωση δηλαδή του εμπορικού ισοζυγίου. Έτσι τέθηκαν εμπόδια στην εξαγωγή ορισμένων φθηνών προϊόντων χρήσιμων ως εισροών για την εγχώρια βιομηχανία και ενθαρρύνθηκε η εισαγωγή πρώτων υλών για τη βιομηχανία. Πρακτικές αυτού του τύπου ευνόησαν την αναδιάρθρωση των εξαγωγών προς το καλύτερο και συγχρόνως προώθησαν τη βιομηχανική ανάπτυξη. Κρίνονται από τον Α. Smith ως επωφελείς για το σύνολο της χώρας και προτείνεται μάλιστα, από τον ίδιο, η επέκτασή τους και σε όλα τα άλλα υλικά της βιομηχανίας, σύμφωνα με τις ανάγκες του κράτους. Παρά το γεγονός ότι και αυτές οι ρυθμίσεις υπαγορεύτηκαν από τους εμπόρους με γνώμονα το ιδιαίτερο συμφέρον τους και όχι βέβαια το γενικό συμφέρον της χώρας.

Ο Α. Smith δεν είναι λοιπόν γενικά αντίθετος σε κάθε ρυθμιστική παρέμβαση του κράτους, αλλά μόνον στην κατίσχυση του αποκλειστικά ιδιωτικό-οικονομικού κριτηρίου ως κανόνα άσκησης της όποιας ρυθμιστικής παρέμβασης, γιατί τότε μόνον τυχαία μπορεί να συμπίπτει το αποτέλεσμα της με το συνολικό κοινωνικό συμφέρον²⁰. Η ρυθμιστική παρέμβαση είναι δημόσια πράξη και θα πρέπει να ασκείται σύμφωνα με τα δημόσια συμφέροντα. Αν κρίνεται ως αναγκαία η μη παρέμβαση, αυτό δεν γίνεται εν ονόματι του απαραβίαστου της ιδιωτικής οικονομικής πρακτικής. Αντίθετα, η ελευθερία της ατομικής οικονομικής δραστηριότητας υποστηρίζεται βάσει κριτηρίων που αφορούν στο δημόσιο συμφέρον και στο συμφέρον της

²⁰ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Γ. ΔΡΟΣΟΣ :ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ADAM SMITH Σελ.51

κοινωνίας ως συνόλου. Και τούτο, πάντοτε υπό τον όρο ότι η ιδιωτική οικονομική ελευθερία περιορίζεται αυστηρά έξω από τη σφαίρα της δημόσιας ζωής και του κράτους. Αυτό που προπαγανδίζει ο Smith είναι ο αποκλεισμός του ιδιωτικό-οικονομικού πνεύματος από την πολιτική και όχι ο αποκλεισμός της πολιτικής -ενός απρόσωπου και «αυτονομημένου» από τα ιδιαίτερα ιδιωτικά συμφέροντα κράτους- από το οικονομικό πεδίο.

Οι τομείς της κρατικής παρέμβασης αναλύονται ρητά και διεξοδικά από τον Smith στο Πέμπτο Βιβλίο του *Πλούτου των Εθνών* και περιλαμβάνουν την παραγωγή αμιγώς δημοσίων αγαθών όπως α) η άμυνα και η ασφάλεια ή η δικαιοσύνη, β) την παραγωγή έργων κοινής ωφέλειας (δρόμοι, κανάλια, λιμάνια, δημόσιοι φωτισμοί λόγω υψηλού παγίου κόστους) αλλά και γ) ημιδημόσιων αγαθών (π.χ η βασική εκπαίδευση). Ειδικά για την υποχρεωτική βασική εκπαίδευση ο Smith τη θεωρεί απαραίτητο όρο για την επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας, *ένα αντίδοτο* όπως έλεγε στη «*φαγωμάρα και την ανταρσία*».

Η επιβάρυνση του κράτους με τις δαπάνες άσκησης της δικαστικής εξουσίας αποτελεί ειδικό χαρακτηριστικό μιας μορφής κράτους που δεν αποτελεί ιδιοκτησία των αρχουσών τάξεων. Η συγκρότηση κράτους αυτής της μορφής που μετασχηματίζει τη δικαιοσύνη σε δημόσια πολιτική εργασία, συνεπάγεται και την ανάληψη της χρηματοδότησης της. Όταν γίνεται κρατική πολιτική λειτουργία, η δικαιοσύνη συνιστά συγχρόνως και οικονομικό πρόβλημα για το κράτος. Η δικαστική λειτουργία ως ανεξάρτητη εξουσία και ως κατηγορία δημόσιας δαπάνης είναι οι δύο όψεις της λειτουργίας της σε ένα ριζικά νέου τύπου κράτος που προσιδιάζει σε μια κοινωνία αναπτυσσόμενου καταμερισμού εργασίας και γενικής εμπορευματοποίησης.

Μια άλλη αξιοσημείωτη συμβολή του Smith είναι οι αρχές της φορολογίας και οι συνέπειες των φόρων. Σύμφωνα με τον Smith ένας φόρος πρέπει να εκπληρώνει τις εξής αρχές:

α) Ισότητα των ατόμων έναντι των φόρων βάσει της οικονομικής τους δυνατότητας (αρχή ισότητας).

β) Βεβαιότητα και όχι αυθαιρεσία στο ύψος και το είδος του φόρου (αρχή βεβαιότητας).

γ) Ευκολία αποπληρωμής των φόρων (αρχή δυνατότητας).

δ) Ελάχιστη δυνατή φορολογική επιβάρυνση των ατόμων με ελάχιστες δαπάνες συλλογής (αρχή οικονομικότητας)²¹.

Ο Smith ξεχωρίζοντας τους φόρους σε φόρους κατανάλωσης, εισοδήματος και ακίνητης περιουσίας, έδειξε ότι σε γενικές γραμμές οι φόροι αυτοί είτε μετακυλίνουν σε άλλα άτομα από αυτά που επιβάλλονται ή μειώνουν τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Από τους φόρους που προτείνει να ισχύουν είναι ο φόρος στην πρόσοδο του εδάφους σε τέτοιο ύψος ώστε να μην αποθαρρύνονται επενδύσεις στη γεωργία, και ο φόρος στα αγαθά πολυτελείας.

Το ζήτημα της εκπαίδευσης σχετίζεται με τον πολιτισμικό όρο του συστήματος της φυσικής ελευθερίας. Η ικανότητα των ανθρώπων να πείθουν αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για τη σύσταση του αγοραίου κοινωνικού δεσμού. Πάνω στην ανάπτυξη αυτής της ικανότητας στηρίζεται η υπόθεση περί φυσικής κοινωνικότητας του ανθρώπου, δηλαδή η εγγενής δυνατότητα μετριασμού του εγωισμού του. Η κοινωνία της αγοράς είναι εκείνη η μορφή κοινωνικής οργάνωσης που εξασφαλίζει καλύτερα από κάθε άλλη την ανάπτυξη της ανθρώπινης αυτής

²¹ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Δ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ :ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ Σελ.90

ικανότητας, διότι δημιουργεί το πιο κατάλληλο πολιτισμικό περιβάλλον φέρνοντας το κάθε άτομο σε απρόσωπη εξάρτηση από όλους τους άλλους με τον γενικευμένο καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας.

Με αυτό το δεδομένο, έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τη λογική της διαπραγμάτευσης του ζητήματος της εκπαίδευσης ως κρατικού “καθήκοντος”. Η παιδεία ως λειτουργία του κράτους αποτελεί απαίτηση όχι μόνο της αναπαραγωγής της ιδιωτικής κοινωνίας, αλλά και της μορφής εκείνης διακυβέρνησης, η οποία εξαρτάται από την ευνοϊκή κρίση του λαού, δηλαδή νομιμοποιείται πολιτικά, κατακτώντας την κοινωνική συναίνεση. Μόνο για μια πολιτική εξουσία αυτής της μορφής η παιδεία αποτελεί προτεραιότητα “μέγιστης σημασίας”. Η έλλειψη παιδείας αδυνατίζει το πλέγμα των κοινωνικών αλληλεξαρτήσεων και, ακριβώς για αυτό, ωθεί προς αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης.

Η αναγκαιότητα της ενεργού παρέμβασης του κράτους παράλληλα με την ανάπτυξη του “ουμανισμού των πολιτών” αναδεικνύεται από τον ίδιο τον Α. Smith, ο οποίος επισημαίνει τις αλλοτριωτικές επιπτώσεις του καταμερισμού της εργασίας για την ανάπτυξη της πολιτισμικής επάρκειας του κόσμου της εργασίας και της δυνατότητάς του να μετέχει αισθημάτων συμπάθειας. Όλη η σύλληψη της προοδευτικής πορείας προς την εναρμόνιση ατομικών συμφερόντων και γενικής ευημερίας εξαρτάται από την ανάπτυξη της “φυσικής” κοινωνικότητας των μελών της κοινωνίας. Αν όμως ο καταμερισμός της εργασίας, που δημιουργεί τις προϋποθέσεις αυτής της ανάπτυξης, συγχρόνως την υπονομεύει προκαλώντας την αλλοτρίωση του δημόσιου πνεύματος της μεγάλης πλειονότητας των εργαζομένων, τότε η ενεργητική, αντισταθμιστική παρέμβαση της πολιτείας -κυρίως μέσω της δημόσιας οργάνωσης της παιδείας- καθίσταται όρος όχι μόνον για την υλική αναπαραγωγή της κοινωνίας της αγοράς αλλά και για την ηθική της νομιμοποίησης.

Ο ρόλος της παιδείας δεν είναι διαχωρισμένος κατά τον Α. Smith από την ανάλυση της οικονομικής ανάπτυξης. Η παιδεία δεν αποσκοπεί στη θεραπεία απλώς ορισμένων κοινωνικών και διανοητικών παρενεργειών της εκβιομηχάνισης. Στον Α. Smith η ανάπτυξη της παιδείας συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη και την άσκηση κοινωνικού ελέγχου, αναγκαίου για τη λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Εν κατακλείδι, ο Smith με τη θεωρία του περί «αόρατης χειρός» διευκρίνισε τη θέση του για την ελευθερία της αγοράς υπό τη σκέπη όμως του «ηθικού φιλελευθερισμού». Τα έργα του Smith *«Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων»* και *«Ο πλούτος των Εθνών»* αποτελούν τμήματα ενός συνολικού και αδιάσπαστου έργου. Άλλωστε μόνο έτσι μπορεί να γίνει η κατανόηση του νοήματος της «αόρατης χειρός» επειδή όπως ο ίδιος αναφέρει στον «Πλούτο των Εθνών»: *οι άνθρωποι έχουν από πριν ενσωματώσει στα ατομικά τους σχέδια αυτό που είναι επωφελές για τους άλλους, όταν συναλλάσσονται και παρά το γεγονός ότι καθοδηγούνται από εγωιστικά κίνητρα οδηγούνται άθελα τους σε μια κατάσταση φυσικής ισορροπίας* {1776: I,477}. Αόρατο χέρι: Η εναρμόνιση των ατομικών ενεργειών, που αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση του κέρδους με το κοινό καλό, μέσα από τη δράση των ανταγωνιστικών δυνάμεων της αγοράς.²²

Με βάση την παραπάνω αντίληψη είναι κατανοητό γιατί η αγορά είναι ο μόνος μηχανισμός που σέβεται την απρόσκοπτη λειτουργία των φυσικών κινήτρων του ανθρώπου με βάση το δίπολο εγωισμός- συμπάθεια. Είναι αναγκαίο όμως το κράτος να παρεμβαίνει ενισχύοντας το ελεύθερο εμπόριο και το μέγιστο δυνατό καταμερισμό της εργασίας. Τότε μόνο είναι δυνατή η πλήρης αξιοποίηση των

²² ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ, :ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

παραγωγικών δυνατοτήτων της κοινωνίας, που οδηγούν στην αφθονία και την ευημερία όταν ενισχύεται η «φιλοπονία» των ατόμων με συγκεκριμένα μέτρα κρατικής παρέμβασης.

Ο Smith υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι υποκινούνται εξ ολοκλήρου από την επιθυμία να βελτιώσουν τη θέση τους και ότι η αύξηση της περιουσίας τους (υλικό κέρδος) είναι το μέσο με το οποίο οι περισσότεροι από αυτούς πετυχαίνουν αυτή τη βελτίωση. Ταυτόχρονα αποκλείει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις διάφορες επιθυμίες ή στόχους της ανθρώπινης ύπαρξης που εμφανιζόταν στην προγενέστερη Πολιτική Οικονομία συνοψίζοντας όλα τα άλλα κίνητρα στο οικονομικό. Ο Smith επίσης δεν ισχυρίζεται απλώς ότι τα διάφορα κίνητρα του ανθρώπου μεταφράζονται σε απλή επιθυμία οικονομικού κέρδους. Προσθέτει το θεμελιώδες αξίωμα ότι κάθε άτομο που ενεργεί για το προσωπικό του οικονομικό συμφέρον μεγιστοποιεί, ως μέλος μιας συλλογικότητας ατόμων, τη συλλογική ευημερία. Τονίζει επίσης πως η επίτευξη της συλλογικής ευημερίας μέσω της ατομικής δράσης είναι μη συνειδητό αποτέλεσμα του ατομικού κινήτρου για οικονομικό κέρδος.

Είναι φανερό ότι για τον Smith ο ρόλος του κράτους είναι δευτερεύων σε σχέση με την πρωτεύουσα κοινωνική δυναμική -την «αόρατη χείρα» της ελεύθερης αγοράς- δυναμική που όχι μόνο δεν πρέπει να παρεμποδίζεται αλλά δεν δύναται να ανασταλεί η ανεξάντλητη ικανότητα της να διασφαλίζει συλλογικό υλικό κέρδος και ως εκ τούτου γενική κοινωνική βελτίωση. Από την άλλη όμως ο Smith δεν αμφισβητεί ποτέ την ύπαρξη του κράτους, αντίθετα μάλιστα η αφοσίωση σε αυτό εφόσον «ωφελεί την ανθρωπότητα» είναι από τις μεγαλύτερες αρετές του ανθρώπου. Ο σωστός ρόλος του κράτους σύμφωνα πάντα με τον Smith είναι να παρέχει το νομικό πλαίσιο στο οποίο η αγορά μπορεί να μεγιστοποιήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα «οφέλη της ανθρωπότητας». Έτσι σε καμία περίπτωση δεν αποκλείει κάποια κρατική παρέμβαση αρκεί αυτή να κινείται στα πλαίσια που δεν παρεμβαίνει με αποτέλεσμα τη δυσλειτουργία της αγοράς.

Ο Smith ήταν υπέρμαχος της ελεύθερης οικονομικής δράσης των ατόμων, όχι μόνο γιατί τόνισε ότι διαμέσου της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς επιτυγχάνεται η αύξηση του πλούτου ενός κράτους αλλά και γιατί θεώρησε ότι η κρατική παρέμβαση οδηγεί στη δημιουργία μονοπωλίων που καταστρατηγούν την άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων. Τόνισε επίσης ότι η παροχή υπηρεσιών δεν συνιστά παραγωγική εργασία και δεν επαυξάνει τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την οικονομική πρόοδο, ενώ τέλος θεώρησε ότι οι πολιτικοί δεν είναι ικανοί να ρυθμίσουν με αποτελεσματικό τρόπο τη λειτουργία της οικονομίας. Για τους λόγους αυτούς προτείνει, η κρατική αρχή να μην παρεμβαίνει στην οικονομία παρά μόνο για να αναλάβει την παροχή υπηρεσιών που δεν είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν και να παρέχουν οι ιδιώτες. Υποστηρίζει όμως ότι δεν πρέπει να υπάρχει μεγάλο ύψος φορολογίας ούτε υψηλός κρατικός δανεισμός αφού τα κρατικά έσοδα χρησιμοποιούνται κυρίως σε μη παραγωγική εργασία και οι πολιτικοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν τα κεφάλαια της οικονομίας τόσο αποδοτικά όσο οι ιδιώτες.

Η σημασία των έργων του Smith για τη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία και εν προκειμένω για το ρόλο του κράτους σε όλες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες υπήρξε αδιαμφισβήτητη μεγάλη. Καθόρισε από πολλές απόψεις τον τρόπο με τον οποίο εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στην παραγωγή και τις συνεκτικές δυνάμεις της κοινωνίας. Ο Smith απεικονίζει τη διαδικασία αυτή με ένα διαφωτιστικό παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι μια δημόσια κηδεία προκαλεί την αύξηση στη ζήτηση μαύρου υφάσματος. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους αγοραστές μαύρου υφάσματος θα γίνει πιο έντονος και αυτό θα προκαλέσει αύξηση των τιμών. Όταν η

τιμή αγοράς ξεπεράσει τη φυσική τιμή, το κεφάλαιο που έχει επενδυθεί στην παραγωγή μαύρου υφάσματος θα έχει μεγαλύτερο κέρδος από ό,τι σε άλλες επιχειρήσεις. Οι καπιταλιστές που παράγουν άλλα αγαθά θα ενθαρρυνθούν να επεκτείνουν την παραγωγή τους, ενώ το νέο κεφάλαιο θα μεταφερθεί από άλλες χρήσεις στην παραγωγή του. Αυτό θα προκαλέσει αύξηση της προσφοράς μαύρου υφάσματος, που σε μια συγκεκριμένη στιγμή μπορεί ακόμα και να ξεπεράσει τη ζήτηση. Έτσι θα οδηγηθούμε σε μια μείωση της αγοραίας τιμής. Η διαδικασία προσαρμογής θα συνεχιστεί μέχρις ότου η αγοραία τιμή να επιστρέψει στο φυσικό της επίπεδο. Η φυσική τιμή καθορίζεται από τα κόστη παραγωγής αλλά πραγματοποιείται στην αγορά. Οι διακυμάνσεις της τιμής αγοράς εξαρτώνται από τις δυνάμεις της ζήτησης αλλά ρυθμίζονται από τις συνθήκες παραγωγής. Η διαδικασία προσαρμογής που περιγράφεται παραπάνω είναι αναπόσπαστο στοιχείο του μηχανισμού της αγοράς με τον οποίο η οικονομία κατευθύνεται προς το «φυσικό» μονοπάτι της ισορροπίας της.

Το ατομικό συμφέρον είναι η κινητήρια δύναμη του συστήματος, η δύναμη που το εμποδίζει να καταλήξει σε χάος. Η ύπαρξη πολλών συμμετεχόντων, μια σχετική γνώση των τιμών από τους αγοραστές και τους πωλητές, η κινητικότητα του κεφαλαίου και η απουσία φραγμών εισόδου είναι συνθήκες που περιορίζουν τη δυνατότητα κάθε ξεχωριστού παράγοντα να επηρεάσει τις τιμές προς δικό του όφελος. Υπό τέτοιες συνθήκες, οι συνθήκες αγοράς διασφαλίζουν ότι αυτά τα αγαθά παράγονται σε αυτές ακριβώς τις ποσότητες που ικανοποιούν καλύτερα την τελική ζήτηση. Σε μια κατάσταση ισορροπίας, οι δυνάμεις της ζήτησης αναλαμβάνουν την κατανομή του κεφαλαίου μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων. Ενώ οι συνθήκες προσφοράς καθορίζουν τις σχετικές τιμές, οι συνθήκες ζήτησης καθορίζουν τις σχετικές ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων.

Από αυτήν την άποψη, η αγορά είναι η ίδια φύλακας του εαυτού της και είναι ικανή για πλήρη αυτορύθμιση. Έτσι, ενώ όλοι είναι ελεύθεροι να ακολουθήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, στην πραγματικότητα όλοι ελέγχονται από έναν απρόσωπο νόμο. Κάθε άτομο παρακινείται από ένα «αόρατο χέρι» να συνεισφέρει στην επίτευξη μιας οικονομικής ισορροπίας, γεγονός το οποίο δεν ανήκε στις προθέσεις του. Αυτό είναι και το θεώρημα του Smith για το αόρατο χέρι. Έτσι, έχοντας αποδείξει ότι σε ελεύθερη ανταγωνιστική οικονομία χωρίς κρατικές και εξωτερικές παρεμβάσεις κάτω από το κίνητρο του ατομικού συμφέροντος και του κέρδους η αγορά καταλήγει σε ισορροπία με τον άριστο –υπό τις τρέχουσες συνθήκες- καταμερισμό των πόρων, επεξέτεινε τη θεωρία αυτή και σε άλλους τομείς.

Δ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟ ΤΟΥ BENTHAM ΣΤΟΝ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟ ΤΟΥ MILL

α' Jeremy Bentham και ωφελιμισμός

Οι στοχαστές που ακολούθησαν τον Smith, περιέγραψαν ένα οικονομικό σύστημα που οι νόμοι λειτουργίας του υπαγορεύονταν από μία ανώτερη, όχι όμως και ευεργετική κατ' ανάγκη φυσική τάξη. Αντί του «αόρατου χεριού» που φρόντιζε για την προαγωγή του κοινού καλού, μολονότι ο στόχος αυτός δεν βρισκόταν στις προθέσεις του ανθρώπου, η έμφαση δινόταν τώρα στην ανάγκη προσαρμογής του ανθρώπου στις απαιτήσεις της φύσης, για να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες των δικών του αδυναμιών.

Πρώτα από όλα ο ωφελιμισμός προσέφερε έναν νέο τρόπο εννοιολόγησης της ανθρώπινης υποκίνησης προς δράση. Η αυξανόμενη εξειδίκευση της εργασίας και γενικότερα η φύση της καπιταλιστικής παραγωγής είχαν οδηγήσει στη θεώρηση των ατόμων, όχι ως ολοκληρωμένων κομματιών ενός αλληλένδετου συνόλου, αλλά ως κοινωνικών ατόμων που παλεύουν με τις απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς τις οποίες δεν μπορούν να αλλάξουν²³. Καθώς εξαπλωνόταν η πεποίθηση ότι ο οικονομικός παράγοντας είναι ένα εγωιστικό και ανταγωνιστικό όν, επεκτάθηκε και η ιδέα ότι όλα τα αίτια της ανθρώπινης δράσης πηγάζουν από την επιθυμία των ανθρώπων να αποκτήσουν απόλαυση και να αποφύγουν τον πόνο. Η πεποίθηση αυτή είναι η καρδιά του ωφελιμισμού και η θεμελιώδης διατύπωσή της βρίσκεται στα γραπτά του Jeremy Bentham και ειδικότερα στο έργο του «Εισαγωγή στις Αρχές της Ηθικής Τάξης και της Νομοθεσίας» (1780)²⁴. Οι ιδεολόγοι της αστικής τάξης ήρθαν αντιμέτωποι με ένα νέο και δύσκολο πρόβλημα: την ταυτόχρονη δικαίωση της αστικής τάξης πραγμάτων τόσο απέναντι στη φεουδαρχική παράδοση, όσο και απέναντι στα αιτήματα για φυσική ισότητα που προέβαλλαν οι σοσιαλιστές. Για την επίλυση αυτού του προβλήματος επιστρατεύτηκε το νέο φιλοσοφικό σύστημα του «ωφελιμισμού» που αναπτύχθηκε από τον Bentham και το οποίο διαδόθηκε ευρέως από το 1820 και εξής.

Αν η θεωρία του φυσικού δικαίου είχε χρησιμεύσει ως φιλοσοφική βάση για τις θεωρίες των Φυσιοκρατών και του Smith ο Ricardo και οι στενοί του μαθητές ήταν ένθερμοι οπαδοί του ωφελιμισμού. Παρόλο ότι ο ωφελιμισμός απέρριπτε τη θεωρία του φυσικού δικαίου, ωστόσο, σ' ένα συγκεκριμένο σημείο συνέχιζε στην ίδια κατεύθυνση: έδινε μια οριστική διατύπωση στην κοσμοθεωρία του ατομικισμού. Για τους Φυσιοκράτες το αίτημα για ατομική ελευθερία προέκυπτε από το χαρακτήρα του ιδεώδους κοινωνικού τους συστήματος (τη «φυσική τάξη» της κοινωνίας). Μ' αυτή την έννοια, η κοινωνία κυριαρχούσε ακόμα πάνω στο άτομο, καθορίζοντας μάλιστα το βαθμό ελευθερίας που επιτρεπόταν σ' αυτό το τελευταίο. Στα γραπτά του Smith το άτομο και η κοινωνία είναι ίσες οντότητες και υπάρχουν σε πλήρη αρμονία το ένα με την άλλη: το «αόρατο χέρι» του δημιουργού εξασφαλίζει ότι βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία. Τελικά, στο ωφελιμιστικό σύστημα, η κοινωνία είναι πλήρως υποταγμένη και εξαφανισμένη μέσα στο άτομο. Η κοινωνία δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα φανταστικό σώμα, ένα μηχανικό άθροισμα των ατόμων που την αποτελούν. Με τα λόγια του Bentham: «*Το συμφέρον της κοινωνίας είναι το άθροισμα των συμφερόντων των διαφόρων ατόμων που την αποτελούν. Είναι μάταιο να μιλάμε για το συμφέρον της*

²³ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ : ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ Σελ. 76

²⁴ ERNESTO SCREPANTI : Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

κοινότητας χωρίς να αντιλαμβανόμαστε ποιο είναι το συμφέρον του ατόμου. Λέγεται ότι το συμφέρον των ατόμων πρέπει να υποτάσσεται στο δημόσιο συμφέρον. Αλλά τι σημαίνει αυτό; Ένα άτομο δεν είναι εξίσου μέλος της κοινωνίας όπως κάθε άλλο; Τα ατομικά συμφέροντα λοιπόν είναι τα μόνα πραγματικά συμφέροντα»²⁵.

Το συμφέρον ενός ατόμου αποτελείται από την πραγμάτωση των απολαύσεων και την αποφυγή των πόνων, δηλαδή από την απόκτηση της μεγαλύτερης ωφέλειας για τον εαυτό μας. Η «αρχή του οφέλους αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο ολόκληρου του ωφελιμιστικού συστήματος (το όνομα προέρχεται από το λατινικό *utilis* δηλαδή χρήσιμος). Εφόσον η ίδια η κοινωνία είναι το μηχανικό άθροισμα των ατόμων που την απαρτίζουν, έπεται ότι η κοινωνική ευημερία δεν είναι τίποτα άλλο από το αποτέλεσμα της μηχανικής άθροισης αυτών των ατομικών ευτυχιών. Η ευημερία της κοινωνίας σημαίνει τη «μεγαλύτερη ευτυχία για το μεγαλύτερο αριθμό» (ατόμων). Και δεδομένου ότι ένα άθροισμα αυξάνει μόνον όταν αυξάνουν οι συνιστώσες του, η κοινωνική πρόοδος είναι δυνατή μόνον ως αύξηση της ευημερίας ή της ευτυχίας του ατόμου. Οτιδήποτε αρμόζει στο όφελος ή το συμφέρον της κοινότητας, αυξάνει τη συνολική ευημερία των ατόμων που την αποτελούν. Πώς, όμως, αυξάνουμε το γενικό άθροισμα των ατομικών ευημεριών; Η φροντίδα γι' αυτό θα πρέπει να αφεθεί στα ίδια τα άτομα, εφόσον το καθένα είναι κριτής του τι είναι χρήσιμο γι αυτό. Εδώ έχουμε ένα γενικό κανόνα: «Δώστε στους ανθρώπους τη μεγαλύτερη δυνατή ελευθερία δράσης σε όλες εκείνες τις περιστάσεις όπου δεν μπορούν να βλάψουν κανέναν άλλο πλην του εαυτού τους, εφόσον οι ίδιοι είναι οι καλύτεροι κριτές των συμφερόντων τους». Έτσι, λοιπόν, το κοινωνικό ιδεώδες που κατασκευάζει ο Bentham, ως ιδρυτής της ωφελιμιστικής σχολής, είναι η μέγιστη ελευθερία του ατόμου και ο περιορισμός των λειτουργιών του κράτους στο καθαρά αρνητικό καθήκον της αποτροπής των πολιτών του από το να βλάπτει ο ένας τον άλλο.

Οι ιδέες του Smith αποτέλεσαν το πλαίσιο ανάλυσης της ωφελιμιστικής σκέψης (φιλελεύθερης θεωρίας) το δέκατο ένατο αιώνα. Σαράντα περίπου χρόνια μετά τον «Πλούτο των Εθνών» οι Jeremy Bentham και John Stuart Mill ανέπτυξαν την πολιτική συνέχεια των ιδεών του Smith αλλά σε νέο πλαίσιο: από τις αρχές του αιώνα η Αγγλία δεν βρισκόταν απλώς στη δίνη της εκβιομηχάνισης αλλά και σε περίοδο έντονης βίας γιατί οι εργάτες αντιδρούσαν στο εργοστασιακό σύστημα και απαιτούσαν πολιτικά δικαιώματα που τότε παραχωρούνταν μόνο σε όσους είχαν ιδιοκτησία.

Οι Bentham και John Mill ανταποκρίθηκαν αναγκαστικά σε αυτή την πραγματική ιστορική κατάσταση, υποστηρίζοντας στην ουσία την κοινωνία της ελεύθερης αγοράς του Smith απέναντι στις σφοδρές επιθέσεις της εργατικής τάξης. Κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι το αστικό κέντρο ήταν όλο και πιο απαραίτητο για να παρέχει ισότητα και ασφάλεια στο σύστημα της απεριόριστης ιδιοκτησίας και της καπιταλιστικής επιχείρησης.

Με τους Bentham και Mill έχουμε τον πρώτο τυπικό διαχωρισμό μεταξύ της οργάνωσης του κράτους ως πολιτικής δημοκρατίας και της οργάνωσης της οικονομίας ως ταξικής, άνισης καπιταλιστικής παραγωγής. Το ζήτημα μετατοπίζεται από το ρόλο του κράτους ως εγγυητή της ισότητας, στην παραγωγή με στόχο τη διατήρηση του δημοκρατικού κράτους σε ζήτημα ταξικού πολιτικού δικαιώματος. Για το ποιος δηλαδή θα έχει δικαίωμα να ελέγχει την εφαρμογή των νόμων και την κυβέρνηση η οποία πρέπει με τη σειρά της να παρέχει ένα περιορισμένο σύστημα υπηρεσιών.

²⁵ ISAAC ILYCH RUBIN :ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.301

Το κράτος πρέπει να υποβοηθά το σύστημα της ελεύθερης αγοράς και να προστατεύει τους πολίτες από τη διεφθαρμένη και ληστρική κυβέρνηση, πρόκειται δηλαδή στην ουσία για την αρχική θέση του Smith. Γι' αυτό το λόγο, καθοριστικός παράγων είναι οι εκλογές γιατί οι εκλογείς έχουν τη δυνατότητα να αλλάζουν τους κυβερνητικούς λειτουργούς. Στο μεταξύ το σύστημα της ελεύθερης αγοράς φροντίζει να μεγιστοποιήσει την οικονομική και κοινωνική ευημερία, αλλά για την προστασία το μόνο απαραίτητο είναι ένα σύνολο εκλογέων που θα ελέγχουν την κυβέρνηση και θα την εμποδίζουν να εκμεταλλεύεται τους πολίτες.

Ο Bentham, όχι μόνο εμπνεύσθηκε από τον Smith αλλά ουσιαστικά συνέχισε το έργο του τουλάχιστον όσον αφορά στο ρόλο του Κράτους. Θέτοντας ως υπέρτατο κοινωνικό στόχο την επίτευξη της «δυνατής ευτυχίας για το μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων» επεχείρησε να προσδιορίσει τους όρους ποσοτικής μέτρησης αυτής της ευτυχίας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου ο Bentham όρισε -για πρώτη φορά- ένα τεράστιο πεδίο κυβερνητικής δράσης η οποία ήταν η μόνη που μπορούσε να περιορίσει εξ' ονόματος του κοινωνικού συνόλου, τις εγωιστικές συμπεριφορές των ατόμων που επιδεινώνουν αντί να προάγουν τη συνολική ευτυχία.

Στο Bentham οφείλουμε την πρώτη άρτια διατύπωση των ορίων δράσης του κράτους ευημερίας τα όρια αυτά αρχίζουν από το σημείο που η δράση του είναι απαραίτητη για την άνοδο της κοινωνικής ευημερίας μέχρι του σημείου πέραν του οποίου η παρέμβαση του βλάπτει την κοινωνική ευημερία. Ο ενεργός ρόλος του κράτους περιλαμβάνει εκτός της παραγωγής των δημόσιων αγαθών που πρότεινε ο Smith, την παροχή κοινωνικής προστασίας στους φτωχούς, την εξασφάλιση ενός ανεκτού επιπέδου διαβίωσης του πληθυσμού, τον έλεγχο των τιμών βασικών αγαθών (π. χ σιτάρι) ώστε να είναι προσιτά στα χαμηλά εισοδήματα κτλ. Η ριζοσπαστική του πολιτική περιελάμβανε επιπλέον μία σειρά αντιφιλελεύθερων μέτρων που περιόριζαν την ατομική δράση (ανώτατα όρια τόκων, έλεγχο ροής κεφαλαίων, έλεγχο τραπεζικών δραστηριοτήτων) σε μία κατεύθυνση άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και υπεράσπισης των συμφερόντων της πλειοψηφίας.²⁶

Κατά τον Bentham πάντως το κράτος δεν είναι απαραίτητο για να παρέχει είτε συντήρηση είτε αφθονία, άλλωστε αυτά προκύπτουν από την ίδια την καπιταλιστική παραγωγή, από το φόβο της πείνας και την επιθυμία της συσσώρευσης.. Ο Bentham υποστηρίζει την ισότητα του πλούτου που στηρίζεται στο νόμο της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας του πλούτου, στο τέλος όμως σημαντικότερη λειτουργία του νόμου (του κράτους) γίνεται η διασφάλιση της ιδιοκτησίας.

Ένας από τους μεγαλύτερους οπαδούς του ωφελισμού ήταν και ο David Ricardo²⁷ (1772-1823). Σε ηλικία 14 ετών άρχισε να ασχολείται με τις επιχειρήσεις του πατέρα του και μετά από λίγα χρόνια κατόρθωσε να δημιουργήσει μεγάλη περιουσία. Έτσι, το 1817 εξέδωσε το πιο σημαντικό βιβλίο του «Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας» ενώ ασχολήθηκε και ενεργά με την πολιτική ως ανεξάρτητο μέλος του κοινοβουλίου.

Ο Ricardo έγινε φιλοσοφικός οπαδός του ωφελισμού μέσω του James Mill, ενός ανθρώπου που στα οικονομικά ζητήματα ήταν μαθητής του Ricardo. Ο Bentham είχε πει: «Είμαι ο πνευματικός πατέρας του Mill και ο Mill ήταν ο πνευματικός πατέρας του Ricardo. Έτσι, λοιπόν, ο Ricardo είναι ο πνευματικός μου εγγονός». Όπως και ο Bentham, ο Ricardo ήταν απόλυτα πεισμένος ότι, εκεί όπου υπάρχει ελεύθερος ανταγωνισμός, τα συμφέροντα του ατόμου και της κοινότητας δεν βρίσκονται ποτέ σε αντίθεση. Το συμφέρον της κοινωνίας δεν μπορεί να βασιστεί πουθενά αλλού εκτός

²⁶ ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ: ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

²⁷ JOSEPH SCHUMPETER : HISTORY OF ECONOMIC ANALYSIS

από την άριστη πραγματοποίηση των συμφερόντων των μελών που την αποτελούν. Ό,τι είναι λιγότερο επικερδές για το άτομο, είναι λιγότερο επικερδές και για το κράτος. Ο Ricardo πιστεύει ότι είναι αδύνατον να υπάρχει μια απασχόληση που ενώ είναι η επικερδέστερη για το άτομο, δεν είναι η επικερδέστερη για το κράτος: *«Η επιδίωξη του ατομικού πλεονεκτήματος συνδέεται θαυμάσια με το καθολικό καλό του συνόλου. Θέτοντας σε κίνηση την εργατικότητα, επιβραβεύοντας την εφευρετικότητα και χρησιμοποιώντας αποτελεσματικότερα τις ιδιόρρυθμες δυνάμεις που χαρίζει η φύση, η επιδίωξη του ατομικού πλεονεκτήματος κατανέμει την εργασία αποδοτικότερα και οικονομικότερα: ενώ με την αύξηση της γενικής μάζας των παραγωγών, διαχέει το γενικό κέρδος, και συνδέει με έναν κοινό δεσμό συμφέροντος και επαφής την παγκόσμια κοινωνία των εθνών μέσω όλου του πολιτισμένου κόσμου»*²⁸.

Για τον Ricardo, η κυριαρχία της αρχής του «ατομικού πλεονεκτήματος» (ή της «αρχής του οφέλους» του Bentham που είναι το ίδιο πράγμα) είναι η καλύτερη εγγύηση για την αύξηση του «γενικού οφέλους που αποτελείται από την αύξηση της «γενικής μάζας των προϊόντων», δηλαδή την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αντίθετα, όταν κανείς απομακρύνει ή παρεμποδίζει τη δράση της αρχής του προσωπικού συμφέροντος, αυτό αρκεί για να υπάρξει μια αναπόφευκτη υποβάθμιση των παραγωγικών δυνάμεων, μια μείωση της γενικής ευημερίας και μια παρακμή της συνολικής ευτυχίας των μελών της κοινωνίας. Επομένως, για τον Ricardo η ιδεώδης κοινωνία είναι ο καπιταλισμός, όπου ο ανταγωνισμός μεταξύ των ατόμων, καθένα από τα οποία είναι ελεύθερο να αποκτήσει το μεγαλύτερο δυνατό προσωπικό πλεονέκτημα, εξασφαλίζει ότι θα υπάρχει μια μέγιστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Μ' αυτή την έννοια, ο Ricardo ήταν κληρονόμος των Φυσιοκρατών και του Smith. Ωστόσο, αντίθετα με τους προγενεστέρους του, είχε μπροστά του μια καπιταλιστική οικονομία σ' ένα υψηλότερο στάδιο ανάπτυξης και ήταν επομένως σε θέση να διατυπώσει με μεγαλύτερη ακρίβεια και πληρότητα τους χαρακτηριστικούς οικονομικούς της νόμους.

Ο Ricardo τασσόταν υπέρ της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς και κατά των άμεσων κρατικών παρεμβάσεων ακόμη και για τη διατήρηση του μισθού διαβίωσης των εργαζομένων, γι' αυτό και δεν επικροτούσε τους «Νόμους για τους πτωχούς» που είχαν θεσπισθεί στην Αγγλία. Ο Ricardo είναι υπέρ της κρατικής παρεμβάσεως μόνο στην περίπτωση κατά την οποία πρόκειται για φορολόγηση της γαιοπροσόδου και υπερασπίζεται τη φορολογία από το κράτος ως πηγή δημοσίων εσόδων σε σύγκριση με τον εξωτερικό δανεισμό που οδηγεί σε εξαγωγή κεφαλαίων των τόκων δηλαδή του δανείου. Οι υψηλοί δασμοί για τα σιτηρά, οι κακοί νόμοι, η εξουσία της γαιοκτητικής ολιγαρχίας επιβράδυναν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, έτσι λοιπόν ο Ricardo άνοιγε με συνέπεια μέτωπο εναντίον τους.

Υποστηρίζει ότι η φορολογία έχει αρνητικές συνέπειες για την οικονομία και αυτό γιατί όταν οι φόροι επιβάλλονται στο κεφάλαιο, μειώνεται ο ρυθμός συσσώρευσης του και έτσι μειώνεται η ζήτηση εργασίας. Όταν επιβάλλονται στην κατανάλωση των αγαθών, τότε μειώνεται η συνολική ζήτηση ή η αποταμίευση και έτσι μειώνεται η ζήτηση και η αμοιβή της εργασίας. Σε γενικές γραμμές δεν ήταν υποστηρικτής της επιβολής φορολογίας εκ μέρους του κράτους αφού θεωρούσε ότι η φορολόγηση της γεωργικής παραγωγής θα οδηγήσει σε αύξηση των τιμών των αγαθών και του ποσοστού κέρδους με τις ίδιες δυσμενείς συνέπειες.

Από την άλλη πλευρά, είναι γεγονός ότι δεν φαντάστηκε ποτέ ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε μια μορφή άλλη

²⁸ ISAAC ILYCH RUBIN :ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.304

εκτός από αυτή της καπιταλιστικής οικονομίας, έτσι λοιπόν απέρριψε τα κομμουνιστικά σχήματα του Owen.

Ο Ricardo ο οποίος είναι ο οικονομολόγος της εποχής της βιομηχανικής επανάστασης, ήταν ένθερμος υποστηρικτής της αστικής καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων γιατί τη θεωρούσε ως το καλύτερο μέσο για την εξασφάλιση: α) της μεγαλύτερης ατομικής ευτυχίας και β) της μέγιστης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Η Οικονομική Επιστήμη είχε ήδη θέσει το αίτημα του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ατομικής οικονομικής πρωτοβουλίας κατά τον όγδοο αιώνα. Τόσο οι Φυσιοκράτες όσο και ο Smith, επισημοποίησαν αυτό το αίτημα αναφερόμενοι στο αιώνιο, φυσικό δίκαιο του ατόμου. Η κοινωνία συνεπώς μέσω της ατομιστικής ωφελιμιστικής συμπεριφοράς ωφελείται δεδομένου ότι αποτελούμενη από εγωιστικά άτομα, επιζητούντα την εξυπηρέτηση των, τελικώς εξυπηρετείται και αυτή.

β' John Stuart Mill και παρεμβατισμός

Είναι αλήθεια πως η μελέτη του οικονομικού ρόλου του κράτους δεν κατέστη αντικείμενο μελέτης όλων των Κλασικών αλλά αποτελούσε μια από τις κοινές βάσεις συζητήσεως που είχανε. Περιγραφικά θα μπορούσαν να αναφερθούν οι περιπτώσεις κάποιων άλλων Κλασικών που αν και δεν ασχολήθηκαν αποκλειστικά με τη μελέτη του ρόλου του κράτους εντούτοις εξέφρασαν ορισμένες απόψεις.

Αν και ο Malthus δεν έγραψε κάποια πραγματεία για την πολιτική φιλοσοφία, οι απόψεις του για τα πειστικά ζητήματα της εποχής του δείχνουν ότι καθοδηγούνταν, σε μεγάλο βαθμό, από τις αρχές του ωφελιμισμού. Ενώ στην εργασία του Malthus δεν κυριαρχεί το θρησκευτικό στοιχείο, αν και ο ίδιος ήταν κληρικός, είναι φανερό ότι ο ωφελιμισμός του πηγάζει από τις θεολογικές πεποιθήσεις του.

Ο Mc Culloch υποστήριξε ότι το Κράτος είναι ο μόνος φορέας που μπορεί να παράγει ότι ονομάζουμε σήμερα «δημόσια αγαθά» (υποδομές, μεταφορές, δημόσια υγεία, σιδηρόδρομοι). Παράλληλα, με τη θεωρία του περί «αποθέματος μισθών», ήταν ο πρώτος που αιτιολόγησε θεωρητικά η δυνατότητα μακροχρόνιας αύξησης των μισθών πάνω από το επίπεδο του μισθού επιβίωσης, αμφισβητώντας ένα καίριο σημείο της ρικαρντιανής θεωρίας. Εξίσου «φιλεργατικές» ήταν και οι προτάσεις του περί νομοθεσίας των εργοστασίων και δημιουργίας εργατικών ενώσεων²⁹.

Ο Nassau William Senior (1790-1864), ήταν η μόνη ηγετική προσωπικότητα της κλασικής σχολής που υποστήριζε ότι το ενδιαφέρον της οικονομικής ως επιστήμης εντοπίζεται αποκλειστικά στη συναγωγή γενικών νόμων γύρω από τη συμπεριφορά του οικονομικού συστήματος και ότι η διαμόρφωση της πολιτικής βρίσκεται έξω από το καθαντό πεδίο της. Η επίδραση της αντίληψης αυτής είναι ολοφάνερη στη δημοσίευση βιβλίων με θέμα τις αρχές της οικονομικής και όχι τις αρχές της Πολιτικής Οικονομίας, καθώς η περίοδος που συνδεόταν με την καθιέρωση της κλασικής παράδοσης βάδιζε προς το τέλος της.

Ο Senior ήταν σαφώς ο πλέον φιλελεύθερος των Βρετανών Κλασικών. Οι θέσεις του απετέλεσαν τη βάση για τις μεταρρυθμίσεις του «Νόμου περί εργατικών ενώσεων» του 1830, του «Νόμου περί εργοστασίων» του 1833, και του «Νόμου περί φτωχών» του 1834. Η πρώτη απαγόρευε ουσιαστικά τα συνδικάτα, η δεύτερη

²⁹ ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ, ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

εισήγαγε την υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών 9 ως 13 ετών που δούλευαν στα εργοστάσια, ενώ η τρίτη εισήγαγε ένα σύστημα κρατικών επιδοτήσεων των φτωχών που ήταν πρόθυμοι να εργαστούν. Πολύ γνωστή ήταν ακόμη και η επιχειρηματολογία του, κατά της μείωσης του ωραρίου στις 10 ώρες, στη βάση της θεωρίας του περί «κέρδους της τελευταίας ώρας» η οποία προκάλεσε αιχμηρά σχόλια από τον Μαρξ. Ο Senior μετέβαλλε τις απόψεις του μετά το 1847 υιοθετώντας σαφώς πιο παρεμβατικές θέσεις. Αποδεχόμενος ο Senior ότι ο μισθός είναι η αμοιβή για τους σκοπούς της παραγωγής τονίζει ότι οι υψηλοί μισθοί έχουν την τάση να αυξάνουν τον πληθυσμό, να τείνουν δε προς ελάττωση, λόγω ακριβώς αυτής της αυξήσεως. Το ύψος των μισθών, λέει, προσδιορίζεται εκ του μεγέθους του κεφαλαίου το οποίο προορίζεται για τη συντήρηση των εργατών, εν αναλογία προς τον αριθμόν αυτών. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι το μέσο, δια του οποίου οι μισθοί επανέρχονται σε υψηλό επίπεδο.³⁰

Ο John Rae (1796-1872) στο κύριο οικονομικό του έργο “Statements of some New Principles of Political Economy” κατέκρινε μερικές ιδέες του A.Smith και των άλλων Κλασικών ειδικότερα όσον αφορά το ελεύθερο εμπόριο και τον ρόλο του κράτους. Έτσι, στο πλαίσιο της σημασίας που έδινε στις εφευρέσεις και γενικότερα στην τεχνολογική πρόοδο είχε θετική γνώμη για τις κρατικές παρεμβάσεις για δύο λόγους: α) Το κράτος μπορεί να υποστηρίξει νέες εφευρέσεις και την προσαρμογή σε αυτές και β) το κράτος μπορεί να υποστηρίξει τις εμβρυακές βιομηχανίες μέχρι να αναπτυχθούν.

Ο John Stuart Mill (1806–1873), διαπρεπής Βρετανός φιλόσοφος, οικονομολόγος γεννήθηκε στο Λονδίνο. Γιος του ιστορικού, οικονομολόγου και φιλόσοφου James Mill. Σε ηλικία 13 ετών μελέτησε τις οικονομικές εργασίες των Smith και Ricardo και άρχισε να γνωρίζει τις βασικές Κλασικές οικονομικές ιδέες. Ασχολήθηκε ενεργά και με την πολιτική υποστηρίζοντας πρωτοποριακές θέσεις για την εποχή του. Στα νιάτα του ο Mill υπήρξε μέλος της εταιρίας των Ωφελμιστών και συνεργάστηκε στην έκδοση του δοκιμίου «Ωφελμισμός» το 1863.

Εκεί απέρριψε δυο θεμελιώδεις υποθέσεις της φιλοσοφίας του Bentham: εκείνη σύμφωνα με την οποία οι λόγοι της ανθρώπινης δράσης μπορούν να περιοριστούν στο ιδιοτελές συμφέρον και στην εγωιστική αναζήτηση της μέγιστης απόλαυσης και την άλλη που υποστήριζε ότι το μεμονωμένο άτομο είναι ο μοναδικός κριτής του συμφέροντός του. Το πρώτο επιχείρημα επέτρεψε στον Mill να συνδεθεί με τους παραδοσιακούς Άγγλους και Σκοτσέζους φιλόσοφους της «ηθικής αίσθησης». Ο Mill υποστήριζε ότι η αύξηση της προσωπικής απόλαυσης αντλείται επίσης και από τη συμμετοχή στην ευτυχία των άλλων. Έτσι δικαιολόγησε από ωφελμιστικής άποψης τον ορθολογισμό της συμπεριφοράς που παρακινείται από αισθήματα ανθρωπισμού και αλληλεγγύης. Το άλλο επιχείρημα ήταν πιο σημαντικό, καθώς επέτρεπε τις σχετικές, αν όχι ουσιαστικές, παρεκκλίσεις από τη θεωρία του *laissez-faire*. Στην πραγματικότητα, σε μερικές περιπτώσεις αποδεχόταν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία παραδείγματος χάριν στην εκπαίδευση, στη ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας και στη βοήθεια των φτωχών. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο Mill θεωρούσε ότι οι δημόσιες αρχές γνώριζαν τα συμφέροντα των ατόμων καλύτερα από ό,τι τα ίδια τα άτομα, αντίληψη που αποτελούσε σαφές προοίμιο της σύγχρονης θεωρίας των «αγαθών αξίας».

Γενικότερα ωστόσο εθεωρείτο πως ο ωφελμισμός είχε ως βάση τα κριτήρια μεγιστοποίησης της ευημερίας του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ατόμων και η μεταρρύθμιση του Mill προχώρησε μέχρι το σημείο όπου υποστήριζε ότι ένας τέτοιος

³⁰ ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ, :ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

στόχος θα έπρεπε να επιδιωχθεί έστω και με το κόστος της μείωσης της ευημερίας κάποιων ατόμων. Άντλησε αυτό το επιχείρημα από το στοιχείο του φυσικού δικαίου, μιας άλλης φιλοσοφικής παράδοσης που τον συνέδεε με τον Locke. Πράγματι, δικαιολόγησε την ατομική ιδιοκτησία με το ίδιο επιχείρημα που είχε χρησιμοποιήσει και ο Locke το δικαίωμα των ατόμων να κατέχουν τα προϊόντα της εργασίας τους. Άσκησε όμως κριτική στην κατάχρηση του δικαιώματος αυτού και ιδιαίτερα στην ολοφάνερη ανισότητα στη διανομή της ιδιοκτησίας την οποία εξήγησε σε όρους ιστορικών και θεσμικών επιρροών. Συνεπώς, όσες παρεμβάσεις στόχευαν στη διόρθωση τέτοιων ατελειών θεωρούνταν θεμιτές. Για παράδειγμα, πρότεινε την προοδευτικότητα του φόρου κληρονομιάς.

Ο Mill δεν θεωρούσε ότι τα συμπεράσματα αυτά έρχονταν σε αντίθεση με τους νόμους της οικονομικής επιστήμης. Στην πραγματικότητα, παραδέχτηκε, όπως και ο Smith και ο Ricardo, τον φυσικό χαρακτήρα των νόμων της παραγωγής αλλά αρνήθηκε, όπως οι σοσιαλιστές τον φυσικό χαρακτήρα των νόμων διανομής. Συνεπώς, ενώ εξυμνεί τον ανταγωνισμό και την αγορά που θα επέτρεπαν στους φυσικούς νόμους της παραγωγής να λειτουργήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, δεν ήταν ενάντια στην ενθάρρυνση σχημάτων συμμετοχής των εργαζομένων στα κέρδη των επιχειρήσεων όπως της συνεταιριστικής εργασίας, καθώς και της ανάπτυξης των μικρών αγροτικών κοινοτήτων.

Ο Mill θεωρούσε τον εαυτό του φίλο της εργατικής τάξης, όπως και φίλο άλλων κατηγοριών καταπιεσμένων και πίστευε ότι η ιστορία εργαζόταν για την τελική υλοποίηση μιας κοινωνίας που ο ίδιος όριζε ως «σοσιαλιστική». Παρ' όλα αυτά δεν θεωρούσε τον εαυτό του σοσιαλιστή. Ο Mill ήταν αναμφίβολα ο πιο ριζοσπάστης από τους Βρετανούς Κλασικούς. Στη βάση της πολιτικής του προβληματικής υπήρχε το σχέδιο της μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και η ανησυχία για το μέλλον των εργαζόμενων τάξεων. Η επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής κοινωνικής ευημερίας δεν θα μπορούσε να γίνει εν αγνοία των συμφερόντων των περισσοτέρων. Γι' αυτό το λόγο όχι μόνο θεωρούσε απαραίτητη την ενεργό παρουσία του κράτους υποστηρίζοντας ενεργά μία δέσμη παρεμβατικών μέτρων (εθνικοποίηση της γης, περιορισμοί στο δικαίωμα κληρονομιάς, προοδευτική φορολογική μεταρρύθμιση, θέσπιση υποχρεωτικής βασικής δημόσιας εκπαίδευσης) αλλά με την αλλαγή της στάσης του το 1869 θεωρήθηκε ο κύριος υπεύθυνος για τη λήξη της απαγόρευσης δημιουργίας των εργατικών συνδικάτων όπως και για την εκ βάθρων μεταρρύθμιση της εργατικής νομοθεσίας.

Αξίζει να αναφέρουμε ένα παράδειγμα που δείχνει ανάγλυφα πόσο επίκαιρη μπορεί να είναι η προβληματική του Mill σχετικά με τη δυνατότητα μείωσης του ωραρίου εργασίας χωρίς παράλληλη μείωση του ημερομισθίου: η άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας που θα προκύψει από τη μείωση του ωραρίου θα λειτουργήσει μακροπρόθεσμα υπέρ των επιχειρηματιών. Επειδή όμως κανένας επιχειρηματίας από μόνος του δεν είναι σε θέση να πάρει τέτοιο ρίσκο, είναι αναγκαίο το κράτος να επιβάλλει σε όλους τη μείωση του ωραρίου χωρίς μείωση μισθών.

Κατά τον Mill (όπως και για τον Bentham) καθοριστικός παράγων είναι οι εκλογές (και η ελευθερία του τύπου) γιατί εκεί δίνεται η δυνατότητα στους εκλογείς να αλλάζουν τους κυβερνητικούς λειτουργούς. Ρόλος του κράτος είναι να βοηθά την ελεύθερη αγορά, να προστατεύει τους πολίτες από τυχόν διεφθαρμένους κυβερνητικούς λειτουργούς, πρόκειται δηλαδή για ταύτιση με την αρχική θέση του Smith. Εν τω μεταξύ το σύστημα της ελεύθερης αγοράς μεγιστοποιεί την οικονομική και κοινωνική ευημερία, αλλά για την προστασία το είναι απαραίτητο ένα σύνολο

εκλογέων που θα ελέγχουν την κυβέρνηση και θα την εμποδίζουν να εκμεταλλεύεται τους πολίτες.

Χωρίς να εγκαταλείψει την ιδέα ότι ο λαός έπρεπε να προστατεύεται από την κυβέρνηση ο John Stuart Mill θεώρησε ότι η δημοκρατική διαδικασία συμβάλλει στην ανάπτυξη του ανθρώπου και οδηγεί σε μια ελεύθερη και ίση κοινωνία που δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα. Έτσι ο Mill επιστρέφει στην Κλασική θεωρία της ιδανικής κοινωνίας ορίζοντας το ιδεώδες αυτό ως κοινότητα δραστήριων εργατών που προάγουν τις ανθρώπινες δυνατότητες τους.

Μόνο η ελευθερία και ο ατομισμός ως βάσεις της οικονομίας επιτρέπουν την απρόσκοπτη λειτουργία της. Ο Mill δέχεται την κρατική υπεροχή έναντι της ιδιωτικής επιχειρήσεως όσον αφορά την ανάληψη διάφορων έργων κοινωνικής ωφέλειας τα οποία εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του κράτους. Δεν απορρίπτει λοιπόν, μια κρατική παρέμβαση μέσω των επιβαλλόμενων φόρων, τα έσοδα των οποίων μπορούν να αποτελέσουν για το κράτος κατάλληλη πηγή για αυτά τα έργα κοινωνικής ωφέλειας (η και για την εξόφληση του δημόσιου χρέους).

Ταυτόχρονα ο Mill όμως δεν εμπιστεύεται την ικανότητα της μάζας των εργατών να χρησιμοποιήσει με σοφία την πολιτική εξουσία, ενώ παράλληλα επιθυμεί την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος ώστε αυτό να μην είναι κτήμα μόνο μιας πλούσιας μερίδας του πληθυσμού. Το φιλελεύθερο όραμα λοιπόν για το αστικό κράτος είναι επομένως αυτό στο οποίο το ιδεώδες κράτος είναι αυτό όπου η πολιτική εξουσία δεν ανήκει σε μια μικρή ομάδα πολιτών

Ο Mill ήταν υπέρμαχος της ατομικής ελευθερίας και η τόσο θερμή συνηγορία του υπέρ της ελευθερίας, στη βάση της δικής της ηθικής αξίας, μας έδωσε το δοκίμιό του: «On Liberty» (1859), που θεωρείται σήμερα κλασικό. Θεωρείται επίσης μεγάλος κοινωνικός μεταρρυθμιστής. Η πολιτική θεωρία του όμως δεν παρέχει κανένα κριτήριο για την εκτίμηση των συνθηκών στις οποίες η κοινωνία δικαιούται να θέσει περιορισμούς στις ατομικές ελευθερίες. Όπως φαίνεται, οι προτάσεις του για τη θέσπιση κοινωνικής νομοθεσίας πηγάζαν από τις ουμανιστικές ιδέες του. Η αύξηση των προϊόντων αποτελεί την άλλη πλευρά των σκέψεων του Mill, η οποία εξαρτάται και από την αντίσταση του ανθρώπινου παράγοντα στις προόδους αυτές. Με τις ιδέες του αυτές ο Mill είναι ο πρώτος ο οποίος έθεσε το θέμα των αντιστάσεων, φυσικών και ανθρωπίνων. Τις αντιστάσεις όμως αυτές ο Mill διέκρινε ως ιδιαιτέρως ισχύουσες με την επέμβαση του κράτους. Και μόνον η ελευθερία και ο ατομισμός, ως βάσεις της οικονομίας, θα επέτρεπαν την απρόσκοπτη λειτουργία της μέσω της υπερνικήσεως των διάφορων αντιστάσεων. Τότε μόνον ο Mill δεχόταν την κρατική υπεροχή, έναντι της ιδιωτικής επιχειρήσεως, εφ' όσον αυτή δεν θα ανελάμβανε διάφορα έργα κοινωνικής ωφέλειας, τα οποία θα ενέπιπταν εις την αρμοδιότητα του Κράτους.

Ο Mill ισχυρίζεται επίσης ότι οι επιβαλλόμενοι φόροι έπρεπε να μην αφορούν το αποταμιευόμενο εισόδημα γιατί θα ελαττωνόταν ο σχηματισμός κεφαλαίου. Τα έσοδα από τους φόρους δε θα σήμαιναν για το κράτος κατάλληλη χρήση για διάφορα έργα κοινής ωφέλειας, όπως επίσης και για την εξόφληση του δημοσίου χρέους. Διαφέρει όμως ο Mill των λοιπών Κλασικών, γιατί όχι μόνο τονίζει περισσότερο τη σημασία της τεχνικής και της εκπαίδευσης, αλλά και γιατί δέχεται την ευεργετική συμπαράσταση του κράτους για τη δημιουργία των καταλληλότερων προϋποθέσεων για τον άνθρωπο.

Οι αντιφάσεις της καπιταλιστικής οικονομίας, η ένδεια των κατώτερων στρωμάτων του πληθυσμού, η ταξική πάλη του προλεταριάτου και η κριτική των σοσιαλιστών στοχαστών είχαν ήδη υποσκάψει την πίστη στο καπιταλιστικό σύστημα ως φορέα της γενικής ευημερίας που εναρμονίζει τα συμφέροντα όλων των μελών της

κοινωνίας. Ο Mill δεν παρέμεινε τυφλός απέναντι στα σημεία των καιρών: Έδειξε μια θερμή συμπάρασταση στους ιρλανδούς αγρότες, παρακολουθούσε με συμπάθεια τις επιτυχίες του εργατικού κινήματος. Έστρεψε τα νότα του στις ιδέες του αστικού φιλελευθερισμού που του ήταν τόσο προσφιλείς στη νεότητά του και, σε προχωρημένη ηλικία, έκλινε όλο και περισσότερο προς τις ιδέες του σοσιαλισμού. Αλλά ο Mill δεν κατόρθωσε ποτέ να μετατοπιστεί πλήρως στην οπτική της εργατικής τάξης. Γεμάτος από δισταγμούς και αμφιβολίες, σταμάτησε στα μισά του δρόμου μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού και γι' αυτό ακριβώς κατηγορείται για πλειάδα αντιφάσεων στην κοινωνική του φιλοσοφία.

Ο βασικός τόνος των κοινωνικών και φιλοσοφικών σκέψεων του Mill είναι αυτός μιας σε βάθος απομυθοποίησης του καπιταλιστικού συστήματος και του εσωτερικού του ανταγωνισμού και της πάλης μεταξύ ατόμων και τάξεων. Η εποχή όταν ο Smith μπορούσε να γράψει ότι το άτομο: *«με το να επιδιώκει το δικό του συμφέρον... συχνά προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας αποτελεσματικότερα απ' ό,τι αν πραγματικά προσπαθεί να το προωθήσει»*, είχε παρέλθει προ πολλού. Τώρα ο Mill αντιτίθετο ο ίδιος στους «οικονομολόγους της παλιάς σχολής» και έγραφε: *«Ομολογώ ότι δεν με γοητεύει το ιδεώδες που ασπάζονται εκείνοι που θεωρούν ότι η φυσική κατάσταση των ανθρώπων είναι αυτή της πάλης για την επιτυχία, ότι το ποδοπάτημα, το στρίμωγμα, το σπρώξιμο και οι διαπληκτισμοί που αποτελούν τον σημερινό τύπο κοινωνικής ζωής, συνιστούν την πλέον επιθυμητή μοίρα του ανθρώπινου είδους ή κάποια από τα δυσάρεστα συμπτώματα μιας φάσης της βιομηχανικής προόδου»*. Αυτό που δεν υιοθετούσε πλέον ο Mill δεν ήταν απλώς η αφελής πίστη του Smith στην καθολική αρμονία συμφερόντων. Ο Mill είχε επηρεαστεί από τους ουτοπικούς σοσιαλιστές αλλά παρ' όλα αυτά, δεν αποφαίνεται οριστικά υπέρ του σοσιαλισμού. *«Ο κομμουνισμός, γράφει, είναι ασφαλώς καλύτερος από το καθεστώς της ατομικής ιδιοκτησίας, όπως είναι σήμερα, αλλά το κατά πόσο θα εξακολουθούσε να είναι προτιμότερος «από την ατομική ιδιοκτησία όπως θα μπορούσε να είναι, αν αυτή υποβαλλόταν σε συνολικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, είναι κάτι που δεν το γνωρίζουμε ακόμα»³¹*.

Ενώ, επομένως, ο Mill δεν απορρίπτει το σοσιαλισμό εξ' ορισμού, θέτει, παρ' όλα αυτά, ως κύριο στόχο την εφαρμογή μιας σειράς κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που θα βελτιώσουν τη μοίρα των κατώτερων τάξεων. Ο Mill, απομακρύνθηκε από το αυστηρό *laissez faire* των άλλων Κλασικών υποστηρίζοντας ότι η κρατική οικονομική πολιτική μπορεί και πρέπει να επεκταθεί σε θέματα όπως η προστασία των καταναλωτών, η προστασία του περιβάλλοντος, η προστασία των αδύναμων κ.τ.λ. Προτείνει την οργάνωση ενώσεων εργατών, τόσο μέσα όσο και έξω από την παραγωγή, περιορισμούς στο δικαίωμα της κληρονομιάς και υψηλούς φόρους στην έγγεια πρόσοδο.

Ο John Stuart Mill ζώντας στα μέσα του 19ου αιώνα κατά τη διάρκεια του οποίου άρχισε η σφοδρή κριτική κατά της Κλασικής Σχολής από πολλούς σοσιαλιστές ενστερνίστηκε μερικές από τις ιδέες τους. Με την ευαισθησία και τον ανθρωπισμό που τον διέκρινε θεώρησε ότι η στάσιμη οικονομία που είχαν προβάλει ο Ricardo και οι οπαδοί του ως «παγίδα» για την εξέλιξη του ανθρώπινου γένους δεν είναι ακριβώς έτσι. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ακόμα και στην κοινωνική του φιλοσοφία, όπου διαφοροποιήθηκε περισσότερο από τις ιδέες του πατέρα του και των άλλων εκπροσώπων του φιλελευθερισμού των αρχών του 19ου αιώνα, ο Mill διακρίνεται ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και το σοσιαλισμό.

³¹ ISAAC ILYCH RUBIN :ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ Σελ.448

Ε. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στα τέλη του 18ου αιώνα, στην Ευρώπη, έλαβε χώρα μια πνευματική και οικονομική άνθηση η οποία οδήγησε στην καθιέρωση φιλελεύθερων ιδεών στην κοινωνία. Το κλασικό σύστημα της Πολιτικής Οικονομίας ήταν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, σημαντικό γιατί έδινε τη βάση μιας πολιτικής θεωρίας. Από φιλοσοφική σκοπιά, οι ρίζες του πολιτικού συστήματος της κλασικής σχολής ξεκινούσαν από την αντίληψη του John Locke για τη φυσική τάξη, όπου η εργασία θεωρούνταν σαν πηγή της ιδιοκτησίας κι επομένως σαν θεμέλιο κάθε αξίωσης στον πλούτο. Κάθε είδους παρέμβαση ήταν απαράδεκτη, γιατί παραβίαζε τις σχέσεις ιδιοκτησίας που επέβαλε η φυσική τάξη. Έτσι το πολιτικό *laissez-faire* έγινε το λογικό συμπλήρωμα μιας οικονομικής θεωρίας που είχε θεμελιωθεί στην εργασία. Φυσικά δεν συμφωνούσαν όλοι ότι οι σχέσεις ιδιοκτησίας που διαμορφώθηκαν στη διαδρομή του χρόνου ήταν αυτές ακριβώς που απαιτούσε η φυσική τάξη.

Ο άνθρωπος που συνετέλεσε στην ευρεία κυκλοφορία και καθιέρωση αυτών των ιδεών ήταν ο Adam Smith που για πολλούς θεωρείται ο «πατέρας» της Οικονομικής Επιστήμης. Τις οικονομικές του θεωρίες ακολούθησαν και άλλοι στοχαστές, όπως οι: D. Ricardo, T.R. Malthus, N.Senior, J.S. Mill οι οποίοι θεωρούνται βασικοί εκπρόσωποι της Κλασικής Σχολής στην Οικονομική Επιστήμη, επειδή στηρίχθηκαν σε κοινές βάσεις για να αναπτύξουν σχεδόν παρόμοιες θεωρίες. Οι βάσεις αυτές είναι οι εξής: α) Με την ύπαρξη ατομικής ιδιοκτησίας, το ατομικό κίνητρο ερμηνεύει και προσδιορίζει τις οικονομικές πράξεις των ατόμων. β) Το θέμα της αξίας και της κατανομής των παραγωγικών πόρων είναι ο θεμέλιος λίθος της Οικονομικής Επιστήμης. γ) Θα πρέπει να κυριαρχεί ελευθερία εμπορίου και μικρή κρατική παρέμβαση. δ) Αυτό που ενδιαφέρει κυρίως την οικονομική θεωρία είναι η μακροχρόνια πορεία της οικονομίας ως σύνολο.

Κάτω από αυτές τις κοινές βάσεις, οι Κλασικοί συγγραφείς ανέπτυξαν σημαντικά οικονομικά θέματα που αφορούν στην αξία και τις τιμές, στο χρήμα, στις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών και την εξέλιξή τους, στην οικονομική ανάπτυξη, στο διεθνές εμπόριο κ.τ.λ.

Το «αόρατο χέρι» της αγοράς έχει την ικανότητα να καθοδηγεί το συμφέρον των εργοδοτών, των παραγωγών και των καταναλωτών προς την αρμονική «καλυτέρευση» όλων, δηλαδή την παραγωγή υλικού πλούτου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κοινωνικό αποτέλεσμα ανεξαρτητοποιείται από τις ατομικές βλέψεις.

Οι τιμές διαμορφώνονται στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς, χάρη στην εξισορροπητική επίδραση του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. Οι αρχές της ισορροπίας, της κίνησης και της αντικειμενικής πραγματικότητας είναι εδώ. Κατά τον Smith οι εξισορροπητικοί μηχανισμοί της αγοράς δρουν ακαριαία. Η θεμελιακή αντίληψη της κλασικής ανάλυσης για τη συμπεριφορά του οικονομικού συστήματος ήταν ότι λειτουργεί μ' έναν τρόπο ανάλογο μ' εκείνο ενός αυτορυθμιζόμενου φυσικού μηχανισμού που μπορεί να προσαρμόζεται αυτόματα στις εξωτερικές δυνάμεις που διαταράσσουν την ισορροπία του.

Η κλασική οικονομική θεωρία προσπάθησε, πρώτον, να δώσει ένα απλουστευμένο υπόδειγμα της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος στην πράξη. Δεύτερον, επιχείρησε να διατυπώσει μια υπόθεση σχετικά με την πιθανή μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη στο μέλλον. Και τέλος, θεωρούσε ότι τα φιλοσοφικά και ψυχολογικά της θεμέλια προσέφεραν τη βάση του πολιτικού και οικονομικού *laissez-faire*.

Ο Smith υπερασπίζεται έναν «φρόνιμο εγωισμό» στηριγμένο στη συμπάθεια η οποία αποτελεί το θεμέλιο συγκράτησης των εγωιστικών τάσεων των ατόμων, χωρίς ωστόσο να τις ακυρώνει. Με βάση την παραπάνω αντίληψη είναι κατανοητό γιατί η αγορά είναι ο μόνος μηχανισμός που σέβεται την απρόσκοπτη λειτουργία των φυσικών κινήτρων του ανθρώπου με βάση το συνδυασμό εγωισμού και συμπάθειας.

Ένα από τα πιο σημαντικά συμπεράσματα των μετά τον Smith στοχαστών, ήταν ότι υπάρχει μια εγγενής διάσταση συμφερόντων ανάμεσα στους αποδέκτες της προσόδου, του κέρδους και του τόκου. Η διάσταση των συμφερόντων έφερνε στο προσκήνιο το ρόλο της κυβερνητικής πολιτικής. Η πολιτική του *laissez-faire* ήταν εκείνη που αντιστοιχούσε στη φυσιοκρατική και σμιθιανή σκέψη, μια σκέψη που έβλεπε την ανθρώπινη συνείδηση σαν το όργανο μέσα από το οποίο θα επιτυγχανόταν η ιδανική ατομική ελευθερία σε καθεστώς νομιμότητας. Όταν όμως εγκαταλείφθηκε η θέση ότι τα συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων είναι φυσικά εναρμονισμένα, ήταν ανάγκη να βρεθεί μια άλλη βάση για την αιτιολόγηση της προτεινόμενης οικονομικής πολιτικής.

Η προσοχή των πολιτικών οικονομολόγων της κλασικής σχολής εστιαζόταν στην ανακάλυψη των οικονομικών νόμων. Στο μέτρο όμως, που τους ενδιέφεραν θέματα οικονομικής πολιτικής, ο Ωφελιμισμός του Bentham τους έδινε την αιτιολογική βάση που ζητούσαν. Αποδέχονταν την αρχή του Bentham ότι η επιδίωξη του μέγιστου καλού για το μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων θα έπρεπε να είναι ο καθοδηγητικός παράγοντας και πραγματικά πίστευαν ότι ο σκοπός αυτός εξυπηρετείται καλύτερα με την πολιτική του *laissez-faire* συνδυασμένη με την εκπαίδευση και τις κατάλληλες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που θα συμφιλίωναν τα συγκρουόμενα ταξικά συμφέροντα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Bentham πίστευε, αρχικά, ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές μπορούν να γίνουν καλύτερα σ' ένα καθεστώς φωτισμένου δεσποτισμού παρά σ' ένα σύστημα πολιτικού φιλελευθερισμού. Αργότερα όμως απέρριψε την αντίληψη αυτή, κυρίως κάτω από την επιρροή του James Mill και πρότεινε ένα σύστημα μεταρρυθμίσεων που απαιτούσε την ευρύτερη αντιπροσώπευση στη Βουλή και την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος σε όλους τους άνδρες.

Ο Ωφελιμισμός παρέχει, αναμφισβήτητα, τη βάση του *laissez-faire* μόνο αν γίνει δεκτό ότι η εγωιστική συμπεριφορά οδηγεί σε μια αλτρουιστική κοινωνική συμπεριφορά, πράγμα που θα συνέβαινε αν όλοι οι άνθρωποι είχαν τις ίδιες βασικές επιθυμίες ώστε να υιοθετούν όλοι την ίδια ουσιαστικά συμπεριφορά μεγιστοποίησης της ευχαρίστησης και αποφυγής του πόνου. Αυτό όμως προϋποθέτει όχι μόνο ότι κάθε άτομο είναι πραγματικά ο καλύτερος κριτής των συμφερόντων του και ότι οι ευχαριστήσεις και οι πόνοι των διαφόρων ατόμων είναι ομοιογενείς και συγκρίσιμες, αλλά και ότι όλα τα άτομα κάνουν ορθολογικούς, κατά κανόνα, υπολογισμούς όσον αφορά τις ευχαριστήσεις και τους πόνους που συνδέονται με τους διάφορους, εφικτούς τρόπους συμπεριφοράς. Αν δεν ικανοποιούνται οι συνθήκες αυτές, είναι πολύ εύκολο έργο να καταδειχτεί η αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης. Αν, παραδείγματος χάρη, ο ανταγωνισμός δεν μπορεί να εγγηθεί σε όλους το δίκαιο μερίδιό τους από το κοινωνικό προϊόν, ή αν είναι πιθανή η εμφάνιση υπερπαραγωγής, ή αν η τάση για τεκνοποιία είναι τόσο ισχυρή ώστε ο πληθυσμός να πολλαπλασιάζεται ανεξάρτητα από την παραγωγή και τη γονιμότητα της γης, τότε ασφαλώς υπάρχει έδαφος για να υποστηριχθεί η άποψη ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει και με τα κατάλληλα μέτρα να βελτιώνει και να διορθώνει τις συνθήκες αυτές.

Άλλωστε και ο ίδιος ο Bentham έλεγε ότι είναι θεμιτός κάποιος περιορισμένος κρατικός παρεμβατισμός στα οικονομικά ζητήματα. Ωστόσο τα όρια που πρότεινε

δεν ήταν τόσα στενά ώστε να μπορεί να υποστηριχτεί το δόγμα ότι υπάρχει φυσική αρμονία συμφερόντων σε μια κοινωνία που δεν ελέγχεται από την κυβέρνηση. Οι κλασικοί οικονομολόγοι, που ακολούθησαν τον Bentham, πρότειναν σαν γενικό κανόνα την πολιτική του *laissez-faire* αλλά ταυτόχρονα αναγνώριζαν ότι, μερικές φορές, είναι αναγκαίες ορισμένες νομοθετικές ρυθμίσεις ώστε να συμβιβάζονται τα συγκρουόμενα συμφέροντα. Πρότειναν μάλιστα πολυάριθμες εξαιρέσεις στην πολιτική του *laissez-faire* που θεμελιώνεται στην αρχή της χρησιμότητας.

Το σχίσμα ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και τον κρατικό παρεμβατισμό παρουσιάζεται ανάγλυφα στο έργο του John Stuart Mill. Η συχνά λοιπόν επαναλαμβανόμενη άποψη ότι οι κλασικοί οικονομολόγοι έβλεπαν τις λειτουργίες του κράτους σαν απόλυτα αρνητικές είναι εσφαλμένη, παρά τη συχνότητα με την οποία εμφανίζεται. Η συνηγορία των κλασικών οικονομολόγων υπέρ της πολιτικής του *laissez-faire*, και όχι η τυπική της ανάλυση, ήταν ο παράγοντας που έδωσε κύρος στην άποψη αυτή.

Ο ριζοσπαστισμός του Bentham, δεν είχε ανάλογη άμεση συνέχεια. Ο μεγαλύτερος Κλασικός ο Ricardo υπήρξε σε γενικές γραμμές αρνητικός σε παρόμοια κρατική παρέμβαση. Αυτό δεν οφείλονταν τόσο σε ιδεολογικούς λόγους αρχής όσο στην απαισιόδοξη του πρόβλεψη για το μέλλον τους συστήματος, που καθιστούσε μάταια κάθε παρέμβαση. Οι συνεχιστές του όπως ο John Ramsey ο Mc Culloch και ο Nassau William Senior αν και επιφανείς φιλελεύθεροι θεωρούσαν ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι σε πολλές περιπτώσεις ανεφάρμοστος. Εκμεταλλευόμενοι την ισχυρή τους κοινωνική θέση πρωταγωνίστησαν και οι δύο στις συζητήσεις των δεκαετιών του 1820 και 1830.

Τα πλεονεκτήματα του ελεύθερου ανταγωνισμού οι Κλασικοί επεκτείνουν και στη διεθνή αγορά, ώστε να προάγεται η παγκόσμια συνεργασία και ευημερία. Κατά συνέπεια ξεκινώντας από την ελευθερία του ατόμου οι Κλασικοί καταλήγουν σε μια συλλογική ευτυχία. Είναι δε λάθος, να νομίζουμε ότι αυτοί δεν προσπάθησαν να βρουν τρόπους για να αποδοθεί δικαιοσύνη για όλους τους ανθρώπους και για όλες τις χώρες.

Οι Κλασικοί, οι της εποχής τους πολιτικοί και οι ηθικοί ωφελμιστές πίστευαν σε μία κοινωνία, εντός της οποίας το άτομο είναι η δύναμη η οποία κινεί αρμονικά τη λειτουργία της, υπακούοντας στις ίδιες τις παρορμήσεις. Αυτοί πίστευαν επίσης ότι οι άνθρωποι, υπακούοντας στα εγωιστικά τους κίνητρα, δεν μπορούσαν να εκτραπούν της ηθικής, μάλιστα πρέσβευαν ότι για να αναπτυχθεί η προσωπική πρωτοβουλία και μέσω αυτής οι αρετές ενός Έθνους, οι έμποροι και οι επιχειρηματίες έπρεπε να πιστεύουν κατ' αρχήν στην ισότητα και την τιμιότητα κατά τις συναλλαγές τους, να ασχολούνται ελεύθερα με τα οικονομικά ζητήματά τους και συγχρόνως να υποστηρίζουν προς το συμφέρον τους μία νόμιμη πολιτική τάξη, το κράτος. Αυτό όμως δεν επιθυμούν να παρεμβαίνει στην οικονομική ζωή, γι' αυτό και η αντίδραση κατά του κρατικού παρεμβατισμού ήταν φανερή στο έργο τους.

Το Κράτος -ισχυριζότανε- δεν πρέπει να παρεμβαίνει και να θέτει απαγορεύσεις εισαγωγών και εξαγωγών, με αντικειμενικό σκοπό να επιβληθεί επί των άλλων. Αλλά πρέπει να επιζητείται η συναδέλφωση των λαών και ο θρίαμβος της δικαιοσύνης σε μία φιλελεύθερη κοινωνία. Είναι ανάγκη το κράτος να παρεμβαίνει ενισχύοντας το ελεύθερο εμπόριο και το μέγιστο δυνατό καταμερισμό της εργασίας. Τότε μόνον είναι δυνατή η πλήρης αξιοποίηση των παραγωγικών δυνατοτήτων της κοινωνίας, που οδηγούν στην αφθονία και την ευημερία, όταν ενισχύεται η φιλοπονία των ατόμων με συγκεκριμένα μέτρα κρατικής παρέμβασης.

Οι Κλασικοί έθεσαν το οικονομικό πρόβλημα από την πλευρά του ωφελμιστικά δρώντος ατόμου, το οποίο συναγωνιζόμενο ελεύθερα εντός της αγοράς

με τα άλλα άτομα εξυπηρετεί τα συμφέροντά του και συγχρόνως και την κοινωνία. Κατ' αυτόν τον τρόπον τέθηκε το ερώτημα εάν και κατά πόσο η ελευθερία αυτή συμβιβάζεται με τη δίκαια διανομή του πλούτου. Αργότερα δε άρχισε να βασανίζει την οικονομική σκέψη και το ζήτημα, εάν υπό το καθεστώς του διεθνούς ελευθέρου ανταγωνισμού οι αγροτικές χώρες θα ήταν σε θέση να αναπτύξουν δική τους βιομηχανία.

Ο Schumpeter έγραψε ότι «όσο πολύπλοκες και αν είναι οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους που έχουμε μπροστά μας οποιαδήποτε στιγμή θα χρειαζόμαστε πάντα την προβληματική των Κλασικών εφόσον πρόκειται για θέματα ρύθμισης και ελέγχου»³². Έτσι ακόμη και σήμερα που πολλοί θεωρούν ότι ο εκσυγχρονισμός του κοινωνικού κράτους έχει ανάγκη μιας ισχυρότερης δόσης στοιχείων από το φιλελεύθερο τρόπο παρά από οποιοδήποτε άλλο είναι προφανής η σημασία της άποψης των Κλασικών οι οποίοι και υποστήριζαν τον συνδυασμό της αύξησης του πλεονάσματος με μια διανομή του εισοδήματος που εξασφαλίζει τη μακροχρόνια ανάπτυξη.

Το ισχυρό κράτος, η πληθώρα φόρων και δασμών που είχαν αποκλειστικά ταμειακό χαρακτήρα και οι αντιλήψεις περί προστατευτισμού δεν είχαν σκοπό να εξυπηρετήσουν την οικονομική ανάπτυξη, αλλά να προωθήσουν μια έννοια περί «εθνικής ευημερίας» που ταυτιζόταν με το κράτος. Ο οικονομικός ρόλος του κράτους διαχέεται μέσα στο σύστημα συγκεντρωτισμού και απολυταρχισμού αλλά ουσιαστικά είναι ανύπαρκτος, με την έννοια ότι δε συγκροτείται από συγκεκριμένα μέσα και επιδιώξεις που αφορούν την οικονομία πέραν των κρατικών ταμείων. έχοντας πλέον απαλλαγεί από την εκ των προτέρων απεριόριστη δικαιοδοσία και το ανεξέλεγκτο imperium της εξουσίας³³.

Στην ιστορία υπήρξε εν προκειμένω και η μαρξική αντίθεση σύμφωνα με την οποία η ανωτέρω άποψη για την αγορά είναι απλώς το ιδεολογικό εφεύρημα των κεφαλαιοκρατών που τους επιτρέπει να διατηρούν την κυριαρχία τους στα μέσα παραγωγής έτσι ώστε δια παντός να καρπώνονται το πλεόνασμα των παραγωγικών διαδικασιών που αναπτύσσονται στην κοινωνία. Δηλαδή σύμφωνα με την μαρξική άποψη η αγορά δεν είναι τίποτα άλλο από την ιδεολογία που διαιώνίζει την κυριαρχία των κεφαλαιοκρατών και μάλιστα μια ιδεολογία που είναι υπαρκτή και που συνιστά την κοινωνική πραγματικότητα εντός της οποίας συμβαίνουν όσα περιγράφει ο Karl Marx.

Η επανεμφάνιση του φιλελευθερισμού γίνεται με την αυστριακή σχολή, της οποίας ακρογωνιαίος λίθος σκέψης υπήρξε η σύνδεση του ανθρώπου, της ελευθερίας και της αγοράς. Η αυστριακή σχολή επανέφερε στο προσκήνιο τις απόψεις των Κλασικών προσδίδοντας σε αυτές μια νέα διάσταση εμπλουτισμένη με πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Το σύστημα των τιμών αποτελεί τον καλύτερο πληροφοριακό κοινωνικό μηχανισμό αφού με λιγότερο κόστος μπορεί να συντονίζει όλους τους ανθρώπους της κοινωνίας χωρίς την ανάγκη ενός πολυέξοδου γενικού συντονιστή, ο οποίος μάλιστα στις πιο πολλές περιπτώσεις θα παρεμβαίνει και θα παραβιάζει τις ατομικές επιλογές του πολίτη.

Για πρώτη φορά μετά τη συνολική συνεισφορά των αυστριακών το καπιταλιστικό σύστημα απεκδύεται τον τίτλο που του προσέδωσαν οι αντίπαλοι του και κυρίως ο Karl Marx και οι ποικιλόμορφοι συνεχιστές της παράδοσης του και αρχίζει να κατονομάζεται σύστημα της αγοράς ή της ελεύθερης αγοράς. Η σημασία αυτού του γεγονότος είναι πολύ σημαντική γιατί αυτό που χαρακτηρίζει πια το

³² ΜΙΧΑΗΛ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ : ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ

³³ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΡΛΙΡΑΣ : ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

σύστημα δεν είναι απλώς το κεφάλαιο και οι κεφαλαιοκράτες που το ελέγχουν αλλά η αγορά με όλες της τις αρετές.

Οι αυστριακοί κατάφεραν να κατανοήσουν και να καταστήσουν σαφές στην επιστημονική κοινότητα πρώτα, αλλά και στην κοινωνία γενικότερα ότι το σύστημα εντός του οποίου ο ανθρώπινος πολιτισμός γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή του στο πιο ευρύ πλαίσιο δυνατοτήτων ελευθερίας είναι η αγορά με τους μηχανισμούς των τιμών του ανταγωνισμού, της επιχειρηματικότητας, τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και τους θεσμούς των περιουσιακών δικαιωμάτων.

Η επόμενη τομή όσον αφορά την έννοια της αγοράς και εάν αυτή πράγματι αποτελεί τον κατάλληλο τομέα οργάνωσης του πολιτικό- κοινωνικό- οικονομικού συστήματος, έγινε από τον John Maynard Keynes. Ο Keynes παρά την άπλετη υποστήριξη που δίνει στην κρατική παρέμβαση αφήνει ένα μεγάλο πεδίο δράσης στην αγορά. Πιστεύει ότι εντός της αγοράς μπορεί να οργανωθεί τόσο η παραγωγή όσο και η κατανάλωση με βάση το ατομικό συμφέρον αλλά αυτό δεν μπορεί να είναι επαρκές για τον συντονισμό όλων των οικονομικών σχέσεων του συστήματος.

Ο μηχανισμός και οι νόμοι της αγοράς δεν είναι μόνο απαραίτητοι για την κατανόηση του κόσμου του Smith, αλλά οι ίδιοι νόμοι βρίσκονται πίσω από τον πολύ διαφορετικό κόσμο του Καρλ Μαρξ κι από τον επίσης διαφορετικό κόσμο στον οποίο ζούμε σήμερα. Εφόσον όλοι μας, είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, βρισκόμαστε κάτω από την κυριαρχία τους, επιβάλλεται η προσεκτική τους εξέταση.

ΣΤ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ Α. - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Δ. «ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ: INTERBOOKS, 1999
2. ΔΡΟΣΟΥ Γ. ΔΙΟΝΥΣΗ « ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ADAM SMITH », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΝΤΑΣ, 1994
3. ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ «ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΠΑΠΑΖΗΣΗ, 2000
4. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ ΜΙΧΑΗΛ, «ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΒΡΕΤΑΝΟΥΣ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥΣ», ΣΠΟΥΔΑΙ, 52 (4) 2002.
5. ΚΑΖΑΚΟΥ ΠΑΝΟΥ « ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ, 2002
6. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ Δ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ «ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ INTERBOOKS, 1998
7. ΚΟΡΛΙΡΑ Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ,«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΓΝΩΣΗ, 1991
8. ΚΟΥΤΟΥΠΗ ΘΑΛΗ, « ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, 1999
9. ΦΑΚΙΟΛΑ ΡΟΣΕΤΟΥ «ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ - ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ-ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΣΤΙΑ, 1992
10. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ Θ. ΛΑΖΑΡΟΥ, «ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ», ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ, 1999
11. BOWLES SAMUEL & EDWARDS RICHARD, « ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG, 2000.
12. BUCHANAN M. JAMES «Ο ΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ, 1999.
13. CARNOV MARTIN « ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1990
14. HEILBRONER L ROBERT « ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ» ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ, 2000
15. NORTH C. DOUGLASS.«ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ »ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ, 2000
16. RIMA I.H.« ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ »ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG, 1999

17. *RUBIN ISAAC ILYCH* « ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ, 1989
18. *SCHUMPETER A. JOSEPH* «HISTORY OF ECONOMIC ANALYSIS», LONDON, PUBLICATIONS ROUTLEDGE, 1994
19. *SCREPANTI ERNESTO & ZAMAGNI STEFANO* ,«Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ », ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΥΠΩΘΗΤΩ, 2002
20. *SMITH ADAM*, «ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ », ΑΘΗΝΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΕΚΔΟΤΙΚΗ, 1991

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ

ΛΗΞΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΑΝΕΙΖΟΜΕΝΟΥ

28-4-11

13-5-11

06300-1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ.: 24210 06300-1

